

Dudás László
történelem-magyar szakos tanár
Gyermekház Iskola, Budapest

Bumaska helyett málenkij robot

Bevezetés

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanárképző Főiskola magyar–történelem szakos végzős diákjaként 1989-ben egy olyan témát választottam szakdolgozatom tárgyául, amely akkor még igen „forrónak” számított. Dolgozatomban a lakóhelyemről, Érdről 1945-ben elhurcolt civilek történetét dolgoztam fel. Történelmi tanulmányok, dolgozatok akkoriban még nem léteztek ebben a témakörben, és írott források is csak szűkösen álltak rendelkezésre. Viszont tudtam, hogy köztünk élnek a túlélők, akik megjárták a szovjet GULAG-ok¹ poklát. Bár akkor még fogalmam sem volt arról, mi az az oral history², hónom alá kaptam a kazettás magnóm, és felkerestem a látókörömbbe kerülő túlélőket. Annak idején nagyapám, Dudás Lajos is az elhurcoltak között volt. Az ő neve volt a „kulcs”, amikor bekopogtattam több „málenkij robotra”³ hurcolt emberhez, akik közül végül nyolcan mondták magnószalagra történetüket. Visszaemlékezéseik, valamint könyvtári és levéltári kutatásaim eredményeként született meg akkori szakdolgozatom (*Vízkereszt, felszabadulás vagy amit akartok*), mely 2015 októberében a *Szabadulás nélkül* című konferencián elhangzott előadás alapját is adta.

Lakóhelyem, Érd község 1944. december 24-én került teljes egészében szovjet fennhatóság alá, a Budapest bekerítését célzó hadműveletek egyik utolsó mozzanataként. Fegyveres incidens karácsony után már nem volt Érden, azonban 1945. január 6-án éjjel száz-százhusz házba törtek be szovjet katonák, akik „*Davaj, davaj!*”⁴ felkiáltásokkal összeszedték, majd pincékbe zárták az otthonaikban talált férfiakat. Másnap kihirdették Érden és a környező településeken (Diósd, Sósút, Támok), hogy minden tizenhat és hatvan év közötti férfi jelenjen meg január 8-án az érdi Vásártéren, ahol igazoló papírt (*bumaska*) fognak kapni. Az összesereglett – mértéktartó feltételezések szerint – három-négyezer embert ugyanezzel az ürüggyel útnak indították Ercsi felé. Valóban, néhány visszatérő évekkel később kapott is igazolást arról, hogy „*Nevezett, aki mint: katona – kisegítő munkaszolgálatos – levente – polgári személy –, hadifogságban volt, ...alatti lakóhelyére útbaindítottam.*”⁵

Magyar Népiéleti Minisztérium Hadifogolygondozó Kirendeltsége Debrecen
24720.../194... szám.

Igazolvány
hadifogságból hazatérő részére.

A hazatérő neve: *Eszes Vendel*
Anyja neve: *Erzsébet*
Születési helye: *Érd* szül. év, hónap, nap: *1899. szeptember 20.*
Családi állapota: *nőtlen* házas: *családgazda*
Kihagyott hazai lakóhelye: *Érd*
Nevezett, aki mint *szolgálatos* — *kezes* — *polgári szolgálat* hadifogságban volt: *Erd. Erzsébet* utca: *3.* szám alatti lakó.
helyére áttulajdonítottam. Debrecen 1948. JÚL. 5. hó

Megjegyzés: A hazatérő külön díjazatlan utazási igazolványt kapott, ezért ez az igazolvány utazásra nem jogosít.
*) A meg nem térített rész törlendő.

Post. m. *Erd.* *Erzsébet*

Mikor és hol esett fogságba: *1945. január 18.* *He. Vöröskereszt*
Érd *Érd 1948. m. f. X.*
Melyik fogoly táborból érkezett: *7448.*
Krasznadár helyisége: *t. k.*
Pórköze: *t. k.*
Felszólal: *jd. k.*
Alkalmaz: *jd.*
Cím vagy lakcím: *Érd 1948. m. f. X.*
Ez az egyedi igazolvány a hazatérő tulajdonát a 27.150/Eln. 1943. III. M. sz. rendelet értelmében a hazatérő személy tulajdona, tőle el nem vehető!
20. Jelenlegi ügykezelésben van. RESZESDIT

Eszes Vendel hazatérő igazolványa

Ezért az „igazololó papírárt” azonban tovább kellett menni a tizenöt kilométerre lévő Ercsinél. A szerencsésebb keveseknek Szegedig, a többségnek Temesvárig, Foksányig [Focșani, Románia], a Donig, a Kaukázusig, és még ki tudja, meddig. Igaz, néhányan már 1945 nyarán hazatérhettek, de volt, akinek ez csak 1955-ben adatott meg. És még ez utóbbi túlélők is a szerencséseseknek mondhatók azon többséggel szemben, akik sosem tértek haza. Nagyapám, Dudás Lajos, hatgyerekes, negyvenhat éves kovácsmester nem tartozott a „szerencsések” közé. Nagyanyám 1945 tavaszán még látta őt a szegedi Csillagbörtön kerítésén túl. Április 10-ei keltezéssel érkezett még egy levelezőlap: egy „Jól vagyok!” szövegű formanyomtatvány tőle, utána semmi hír.

Ez az oldal kifőltendő! Írást ráírni nem szabad!

Feladó neve: *Eszes Vendel*
Szül. helye és éve: *Érd 1899. szeptember 20.*
Anyja neve: *Erzsébet*
Cím: *Érd 1948. m. f. X.*
VÖRÖSKERESZT SZOLGÁLAT
DIJMENTES

Erre az oldalra az aláíráson kívül semmit sem szabad írni!

Jól vagyok!
Eszes Vendel
Csókollak mindnyátokat
Erzsébet Dudás Lajos
Érd 1948. m. f. X.

A Magyar Vöröskereszt 1947-ben hivatalosan értesítette a családot: „Hozzánk intézett megkeresésére közöljük, hogy a xxx [törölt szövegrész] feljegyzései szerint, csak a következő adatok állnak a rendelkezésünkre: Dudás Lajos 1899. Vágó Erzsébet Érd. meghalt 1945. IV. 8. [A „Jól vagyok” képeslapon április 10-i dátum volt!] Csillagbörtönben volt hadifogolytáborban. Földi maradványai a tömegsírok egyikében vannak eltemetve. A halálesetre és eltemetésre vonatkozólag felvilágosítást adni senki sem tud.”⁶

Bár a dédanyám neve helyesen nem Vágó, hanem Hajas Erzsébet, családnaknak nincs kétsége, hogy nagyapám az egyik jeltelen szegedi tömegsírban nyugszik. De több ezer családnak még ennyi bizonyosság sem adatott meg.

Rövid kitekintés a magyarországi helyzetről

„A Honvédelmi Minisztérium illetékesei közvetlenül a háború után – fenntartva a tévedés lehetőségét – 900 ezerben határozták meg a szövetségesek fogságába esett magyar állampolgárok számát. Közülük nagyjából 600 ezren szovjet, 300 ezren angolszász–francia fennhatóság alá kerültek. Ezek a számok kerültek be a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottság, illetve a párizsi magyar békedelegáció dokumentumaiba is. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezek az eredmények alapvetően nem tételes számbavételen, hanem utólagos kalkulációkon alapulnak.”⁷

Vizsgáljuk meg, hol és milyen körülmények között esett fogságba a kilencszázezer magyar állampolgár:

- 1941. VI. 26. – 1943. I. 12.: nyolcezer fő, a Szovjetunió területén;
- 1943. I. 12. – 1944. III. 19.: nyolcvanhétezer fő, a Szovjetunió területén;
- 1944. III. 19. – 1944. X. 15.: tízezer fő, a Szovjetunió és Románia területén;
- 1944. X. 15. – 1945. IV. 4.: százötvenezer tiszt és honvéd Magyarország területén;
- Fegyverletételkor: tizenötezer fő Ausztriában, tízezer fő Németországban, negyvenötezer fő Csehszlovákiában esett a szovjet hadsereg fogságába.
- Összesen háromszázhuszonötezer magyar állampolgárságú munkaszolgálatos, honvéd és tiszt.
- Ezenkívül, Magyarország területén kétszázkilencvenötezer polgári személy került fogságba.
- Az angolszász–francia szövetségesek fogságába esett kétszáznyolcvanezer magyar katona, levante.⁸

Minden adatot összeadva kiderül, hogy Magyarország akkori lakosságának (1944-ben tizennégy millió-hétszázezer fő) 6,1 százaléka foglytáborba került. Ha feltételezzük, hogy Magyarország népességének hatvan százaléka volt munkaképes korú – akik a foglyok döntő hányadát adták –, akkor ezeket a korosztályokat gyakorlatilag megtizedelte a fogság.

Nézzünk néhány konkrét esetet, milyen körülmények között estek polgári személyek hadifogságba.

Tokajban a mozielőadásra összehívott embereket hajtották el, Kenézlőn (szintén Borsod-Abaúj-Zemplén megye) az ideiglenes nemzetgyűlési választásokkal kapcsolatos népgyűlésre hívták össze az embereket.⁹ Tanulságos azt is megvizsgálni, hogy kik kerültek a szovjet lágerrekbe. A Szovjetunióba vitt hadifoglyok és elhurcolt polgári személyek helyzetéről elsőként az 1950-ben Németországban megjelent Fehér Könyv című kiadvány írt.

FEHÉR KÖNYV

a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és
polgári deportáltak helyzetéről

Az Emberi Jogok deklarációjának 4. szakasza: Senki sem tartható rabszolgaságban, vagy szolgaságban; a rabszolgaság és a rabszolgakereskedés minden formájában tilos.

(Megszavazta az Egyesült Nemzetek közgyűlése 1948. december 10-én.)

Szerkesztette:

A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifogolyszolgálat
a Hungaria közreműködésével

HUNGÁRIA KIADÁS

Copyright 1950 by HUNGARIA.

Nyomatott Hans Holzmann nyomdájában, Bad Wörishofen, Németország.

A könyv állítása szerint az elhurcoltak huszonöt százaléka nő volt! Márpedig Magyarországon nőket még segédszolgálatra sem hívtak be a hadseregbe. A százalékos arány valószínűleg túlzó, de hogy nagy számban hurcoltak el lányokat és asszonyokat, azt a következő adatok bizonyítják: „Befutott a 38. hadifogoly-szerelvény, 960 polgári személy, köztük 580 női hadifogoly.”¹⁰ „Megérkezett a 41. szerelvény Máramarosszigetre. 522 fő (273 polgári személy, 238 nő, 11 honvéd).”¹¹ „Hányan jöttek eddig haza? – 1947. június 4-től október 31-ig 100.288-an, köztük 10.242 polgári személy és munkaszolgálatos, 124 levente és 16 csecsemő.”¹² A csecsemők már a hadifogságban születtek – a cikk üdvözli is őket annak alkalmából, hogy ők már a legszabadabb országban jöhettek világra... „Keresem 17 éves Brochán Zsuzsi Lucit, Újpestről deportálták, állítólag Oroszországban van.”¹³ Az utóbbi hírnél az életkornak is érdemes figyelmet szentelni: a tizenhét éves Zsuzsi elhurcolásakor mindössze tizennégy éves lehetett.

Nem volt irgalom a magyar hadseregbe behívott munkaszolgálatosoknak sem, sőt a begyűjtéseknek náci koncentrációs tábornál áldozata is volt: „Tarján Árpád, munkaszolgálatos, 1902., Bp. [Budapest], 1945 májusában Günskirchenből hazajövet, orosz fogságba került. Könyörgöm, aki tud róla, értesítse aggódó feleségét.”¹⁴ „Hazatérő Hadifoglyok! Ki tud Forgács István bp-i [budapesti] grafikusról, aki hazatérőben Mauthausenből orosz fogságba esett.”¹⁵ Kovács Imre¹⁶ visszaemlékezése is alátámasztja, senki nem érezhette magát biztonságban a „hadifoglyokat” gyűjtő szovjet alakulatoktól:

„Elláttak igazolvánnyal, mint a nemzeti bizottság tagját, de jóformán semmit sem ért. Az orosz tábori csendőrök (az NKVD alcsoportja) nagy kedvteléssel vadásztak a férfiakra. Az igazoláshoz semmiféle papír nem volt jó, még az sem, melyen orosz pecsét ékeskedett. Ha az illető se fasiszta, se kiöltözött katoná nem volt, akkor munkára kellett: kicsi robot!” Magyarországon 1945 tavaszán legalább egymillió ember volt „hadifogságban”. A panaszokra az orosz városparancsnok, a részeges Csernyisov tábornok nevetve legyintett: *„Mit panaszkodnak folyton, engem még soha nem állítottak meg és nem igazoltattak az utcán. Maguknak sem kell igazolvány.”* A sok brutalitásra és zaklatásra való tekintettel mégis kiadott huszonnégy hivatalos katonai igazolványt. *„A Budapesti Nemzeti Bizottság főtitkára, bisztrai Farkas Ferenc barátom, a legfőbb politikai személyiség a fővárosban, az új és biztonságosnak látszó papírral büszkén ment át a Ferenc József-híd roncsaira épített szükséghídon az alig felszabadított Budára, hogy a szüleit felkutassa. Átmenni még áttudott, de visszafelé a budai hídfőnél hiába mutatta fel a városparancsnok igazolványát, a tábori csendőrök káromkodva legyintettek és bedugták egy fabódéba: nagy sokára, hosszas utánjárásra szabadulhatott ki.”*¹⁷

Mint látható, a friss szövetségesek is veszélyben voltak. De nemcsak ők, hanem a régi fegyvertársak is könnyen bajba juthattak. *„A. B. vallomása: A jászberényi gyűjtőtáborban találkoztam 13 francia fogollyal. Még 1940-ben, ausztriai fogolytáborból szöktek Magyarországra. Magyarország nem adta ki őket, Turán éltek civilként a szovjet bevonulásig, akkor a többi lakossal együtt őket is elhajtották.”*¹⁸ *„S. F. főhadnagy vallomása: 1947-ben, a kijevei 7062/4. sz. táborban találkoztam 8 spanyol tiszttel, köztük a spanyol honvédelmi miniszter fiával. Volt a táborban 4 amerikai repülőtiszt, akik egy Japán elleni támadás után sérült gépükkel a Szovjetunió területén landoltak. Rajtuk kívül több száz lengyel és olasz volt. Az olaszok 1943-ban Görögországban a németek ellen fordultak, majd német KZ-ba kerültek. A szovjetek német őreikkel együtt hajtották őket fogságba.”*¹⁹ Ennyi tán elég is arról, kik és milyen „bűnökért” kerülhettek szovjet lágerrekbe.

A következőkben próbáljunk képet alkotni arról, milyen lehetett az élet a lágerrekben. Volt foglyok visszaemlékezései következnek, két forrás, a Fehér Könyv és a Magyar Hadifoglyok Híradója, illetve ennek jogutódja, a Magyar Hadirokkantak, Hadifoglyok Híradója (M.H.H.H.) lapjairól. Az utóbbi orgánus 1945 szeptemberétől 1948. október 30-ig jelent meg, nagy segítséget nyújtva a hozzátartozóikat keresőknek. Azonban a lapnak fontosabb rendeltetése is volt, amint ezt a búcsúszám vezércikke is kifejti: *„Lehettek és voltak sajátos hadifogoly és hadirokkant kérdések, de ezeket mindig csak az összkérdések megoldásával együtt tartottuk megoldhatónak. Ez indokolja azt az álláspontunkat, hogy a lap teljes terjedelmét nem sajátítottuk ki a hadirokkant és hadifogoly kérdéseknek, hanem a világpolitika, belpolitika és gazdaság összefüggéseit, hatását és feladatait is taglaltuk. Nem alaptalan annak a ténynek a nyugtázása, hogy a Híradónak szerepe volt abban, hogy a hazatérő tízezrek visszaverték a reakció próbálkozásait és a hadifogságban töltött évek kimeríthetetlen tapasztalatai alapján a szovjet–magyar barátság, a népi demokratikus fejlődés és a szabadságharcos gondolat*

hangadó tényezői lettek. Mi tudtuk, és tudósítottuk, hogy a baráti Szovjetunió a magyar nép barátja és semmi szín alatt sem a nép ellenségeié. Ezért függött össze a hadifoglyok sorsa a népi demokrácia győzelmével országunkban.”²⁰

Sajnos, az utolsó mondat állítása helytálló. Hogy minden kétség eloszoljon afelől, kinek a lapja volt az M.H.H.H., íme két vidám nóta részlete:

Hadifogolynóta

(Bevágom a risztungom a csárda közepébe... dallamára)
„*Ne sírjatok kedveseim, itthon vagyok végre,
csak azt sóhajtom én a magas égbe,
Rákosit áldja meg a jó Isten, kérjük,
neki köszönhetjük azt, hogy máris hazatértünk.*”²¹

(A nagy bécsi kaszárnnyára rászállott egy gólya... dallamára)
„*Debreceni nagyállomás, búcsút mondok néked,
a fogságból kislemba végleg hazatérek.
Hej a kommunisták hoztak haza engem,
azt kívánom, áldja is meg őket a jó Isten.*”²²

Természetesen az újságban viccrovat is volt a következő szereplőkkel: Reakci Józsi, Bank Ármin, Báró Tihamér, Földes Urbán, Burzsu Jenő.

Most pedig lássunk néhány példát arra, mily szubjektív dolog az emberi emlékezet. „*A magyar követtel közölték, hogy a szovjet hatóságok milyen fejadagot állapítottak meg a hadifoglyok gyűjtőtábori ellátására. Ezek szerint naponta 65 dkg kenyér, 19 és fél dkg hús vagy hal, 2 és fél dkg dohány, egy kg főzelék, 20 dkg hüvelyes vagy rizs, 4 dkg zsír – oly módon, hogy naponta kétszer meleg ételt kapnak a gyűjtőtáborban tartózkodók.*”²³
„*30. sz. tényleírás, J. M. volt hadifogoly: A 7575/2. sz. bauxitogorszki hadifogolytáborban 1945. február-május közt 3.000 magyar hadifogolyból 1.200 éhen halt.*”²⁴
„*22. sz. tényleírás, L. B. volt magyar hadifogoly: Az usarsanszki haláltábor ajtóablak nélküli istállóiban 37.000 magyar hadifoglyot zsúfoltak össze. Két kondérban főztek, az emberek jó esetben hetente kétszer jutottak élelemhez. A tisztálkodási lehetőség teljes hiánya miatt kiütött a tifusz, a tavaszt a tábor 1700 lakója élte meg.*”²⁵
„*Ha a hadifogoly megbetegszik, vagy sérülés éri, bármikor mehet a lágerben lévő ambulanciára, ahol a leggondosabb vizsgálatban, kezelésben részesülnek. A beteg hadifogoly naponta 5-6-szor kap étkezést s amellet 10-14 ágyas szobában, éjjel-nappal két szanitár*”²⁶
„*ápolja a betegeket. Ha meggyógyult, nem küldik azonnal munkára, hanem a gyengélkedő, ún. C. K. A. alakulathoz osztják be, ahol napi 1-2 órás munkával fokozatosan szoktatják hozzá újból a munkához. Egri Tibor, hazatért hadifogoly.*”²⁷
„36.

sz. tényleírás, S. K.: *A 2880-as sz. mihajlovszakai hadifogoly-kórházban, melynek befogadóképessége csupán 2.000 fő, 1948-ban 1.500 magyar hadifogoly halt meg.*²⁸

„31. sz. tényleírás, L. P.: *A benderi [Besszarábia] számnélküli magyar hadifogolytáborban 1944 decemberétől 1945 márciusáig 3.200 emberből 2.600 kiütéses tifuszban meghalt.*”²⁹ „Piros László [a Szakszervezeti Tanács helyettes főtitkára]:

Hogyan élnek a magyar hadifoglyok a SZU-ban? Jól felszerelt ambulanciák, fürdők, klub, könyvtár, mozi, MERT A SZOVJETUNIÓBAN A LEGDRÁGÁBB KINCS AZ EMBER!”³⁰

„12. sz. tényleírás, M. D.: *A focsanii táborban 500 gramm kukoricakenyér, 2x4 dl kukoricakása lé a napi élelem. Reggel 6-tól este 8-ig munka, a túlzsúfolt barakkokban a foglyok 70%-a csak állva tud aludni. Naponta 60–70 halott van, ötvenesével, meztelenül dobálják őket a gödrökbe. Szavahihehető tanúk állítása szerint odaérkezésem előtt egy flekktífuszos barakkot – hogy megakadályozzák a betegség elterjedését – 400 emberrel együtt felgyújtottak.*”³¹ „Szendrői László: *Néhány szó a Lágerek Népeéről... a reakció*

csak a negatívumokat emeli ki a műből, amelyek különben is csak az 1943-as évre igazak, azóta minden jó, kenyéradag minimum 60 dkg, míg az angol táborokban csak 25 dkg, és különben is, Örkeny miért nem ír azokról az orosz ápolónőkről, akik a magyar foglyoktól kapták el a tifuszt?”³² „23. sz. tényjelentés, J. K.: *Az 1026. sz. novijdombazi civil internálótáborban 1946 januártól 1947 decemberig 10.000 magyar polgári személyből 4.600 halt meg, tifusz, vérhas, éhség következtében.*”³³

„10. sz. tényleírás, B. J.: *Az „Erről beszéljünk...” című propaganda filmet vetítették le hazatérésünk előtt. A filmben csupa csodakolhozt, atomvárosokat, hatalmas technikai alkotásokat lehetett látni; csak éppen azt nem, ami a valóságban volt.*”³⁴ „*A Szovjetunióban elpusztultak: 60% végegyengülés, 20% vérhas, 15% tifusz, 5% baleset, egyéb.*”³⁵

A hadifoglyok hazahozatala az első perctől kezdve szorosan összeforrt a napi politikával. „*A harcok elmúltával eredetileg a Honvédelmi Minisztérium foglalkozott a hadifogolyüggyel, majd 1946. január 1-jén a Magyar Vöröskereszt, illetve a Hazahozatali Kormánybiztosság vette át a hazatérők gondozásának a feladatát. A hadifogolykérdés körüli problémák közvetett oka politikai természetű volt, hiszen egyik pártnak sem volt mindegy, ki hozza haza a foglyokat. Közvetlenül, szovjet kapcsolatai révén, a hadifoglyokból végül a Magyar Kommunista Párt kovácsolt politikai tőkét, bár soraikban nem mindenki lelkesedett hazahozatalukért. Egy költségvetési vita kapcsán, 1946 őszén például Farkas Mihály kijelentette, hogy a Szovjetunió ellen harcolók mind fasiszták, és nem érdemlik meg, hogy törődjenek velük. Addigra azonban a hadifogolyügy a kommunista vezetés alatt álló Népjóléti Minisztérium hatáskörébe került.*”³⁶ A másik munkáspárthoz fűződő viszonyt is beárnyékolja a fogolykérdés: „*A Szociáldemokrata Párt ozorai csoportja tisztelettel kéri a vezetőséget, hogy az alább felsorolt ozorai lakosok – akik jelenleg orosz hadifogságban vannak, – hazahozatala iránt tőle telhetőleg mindent kövessen el. Kérelmünk előterjesztésének oka az, hogy a helybeli Kommunista Párt hadifogoly hazahozatali akciót hirdetett, de csak a párt tagjai, illetve a pártba belépni hajlandó hozzátartozók részére. Ezt nem tartjuk helyesnek, ezért mi minden*

távollevő részére kihirdettük a jelentkezést, és kérjük érdekükben mindent elkövetni, hogy szeretteik mielőbb családjuk körébe kerülhessen.” (név az Ozorai Nemzeti Bizottság és Államrendőrség igazolásával.)³⁷

1945. augusztus 22-én Gyöngyösi János külügyminiszter még „... rendkívül örvendetes és nagy fontosságú bejelentést tehet. Vorosilov marsalltól nyert értesülés alapján közölhető, hogy a Szovjetunió az összes magyar hadifoglyok hazabocsátását elrendelte. Kivételt képeznek az SS, SA, SD, továbbá a Gestapo³⁸ és a tömeg erőszakosságokban részt vett katonai személyek. A hazabocsátás a lehető legrövidebb idő alatt megtörténik. Ugyancsak ígéretet kapott arra, hogy a deportált német származásúnak minősített foglyokat, különösen asszonyokat és leányokat ugyancsak hazabocsátják.”³⁹ Ennek ellenére az SZDP Vidéki Titkársága 1946. január 11-én a következő levelet küldi sziráki szervezetének: „Közöljük Elvtársakkal, hogy nagyon szívesen járnánk el Klinger Ferenc ügyében, de nem akarjuk a mézesmadzagot húzni és ezért közöljük, hogy ezek teljesen eredménytelenek. Az orosz katonai hatóságok minden egyes esetben közlik velünk, hogy ők minden egyes hadifoglyot hazaengednek és ezért át sem vesznek ilyen irányú kérelmet. Ez az igazság, többet nem tudunk közölni. Barátság!”⁴⁰ A kommunista párt meghirdeti, hogy két hónapon belül minden fogoly hazatér. Közelednek a választások. Körülbelül tizenötezer fogoly hazatérése után – valószínűleg katasztrofális fizikai állapotuk miatt – leállítják a hazaszállításokat. A Fehér Könyv adatai szerint a végül visszatért foglyok egészségi állapota a következő volt:

- teljesen munkaképtelen vagy gyógyíthatatlan beteg: harminc százalék
- hazatérése után egy-két éven belül meghalt: tizenöt százalék
- egy-két éves kezelésre szorult: öt százalék
- három-hat hónapos kezelésre szorult: huszonöt százalék
- egy-három hónapos kezelésre szorult: huszonöt százalék⁴¹

1947. február 10-én Párizsban a szövetséges nagyhatalmak aláírják Magyarországgal a békeszerződést. Szovjet javaslatra, a magyar álláspont ellenére, a következő „praktikus” cikkely rendelkezett a hadifoglyok hazaengedéséről:

„III. rész, II. cím, 21. cikk/1.: A magyar hadifoglyok – mihelyt lehetséges – hazaszállítandók azoknak a megállapodásoknak megfelelően, amelyeket az őket fogva tartó hatalmak és Magyarország kötni fognak.”⁴² „Mihelyt lehetséges...” – Az angolszász–francia szövetségesek 1945 szeptembere és 1946 decembere közt gyakorlatilag hazaengedték a magyar hadifoglyokat. Véget ért a háború, s tán magától értetődőnek vették ezt a gyakorlatot, fel sem merült bennük, hogy a Szovjetunió másképp cselekedne. Hazánk moszkvai nagykövete – aki pedig nem volt más, mint Szekfü Gyula⁴³

– is hasonlóan vélekedett:

„Hadifoglyaink hazatérésének feltételei a következők:

- 1. A 3 nagyhatalom ratifikálja a békeszerződést;
- 2. A szovjet és magyar kormány kössön egyezményt a hazaszállításról”

[...]

Mivel a békeszerződésben a ratifikálás semmiféle határidőhöz nincs kötve, nagy lelkiismeretlenség volna a magyar közönséget valamely többé-kevésbé pontos határidővel bízni. [...] A másik feltétel minden valószínűség szerint egyszerűbb és kevesebb időt vesz igénybe, hiszen csak két államtól, tőlünk és a Szovjetuniótól függ. Minden hivatalos tényező, melyekkel Moszkvában alkalmam volt beszélni erről a kérdésről, egybehangzóan azt mondták, hogy a fenti előfeltételek után minden magyar hadifogoly haza fog térni. ... Egy bizonyos, az oroszok nem fogják maguknál tartani hadifoglyainkat, sem a munkaszolgálatosokat, sem a polgári internáltakat. [...] Hazaküldik mindazt, aki életben van.”⁴⁴

Vajon hitte is ezt, vagy csak a közvéleményt akarta megnyugtatni Szekfű Gyula? Mindenesetre 1946 végéig körülbelül ötvenezer hadifogoly érkezik csak vissza a Szovjetunióból. Az ismét közelgő választások kiélezik a pártok közti versengést. „A levelezést az MKP intézi. A hazahozatalt az MKP indította meg. Az MKP segíti itthon a hadifoglyokat. Tehát: Éljen... Éljen... Éljen – a Kisgazdapárt!”⁴⁵ Így ironizál az M.H.H.H. viccrovata.

A kommunista kampány legfontosabb mozzanatát a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) száztagú küldöttségének Rákosi Mátyáshoz intézett kérelme segíti elő. Az időzítés tökéletes – 1947. május 9. –, s a generalisszimusz, Sztálin, tán épp „győzelem napi örömeiben” nem késlekedik a válasszal: „A Szovjetunió Külügyminisztériuma tisztelettel közli a Magyar Köztársaság Követségével a következőket. Ez év május 9-én Rákosi Mátyás a Szovjetunió miniszterelnökéhez, I. V. Sztálin Generalisszimuszhoz fordult levélben, melyben közölte, hogy a Szovjetunióban tartózkodó hadifoglyok feleségei és hozzátartozói azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy a hadifoglyokat még ebben az évben bocsássák haza, függetlenül a Békeszerződésben megállapított időponttól. A Szovjet Kormány, megvizsgálva Rákosi Mátyás levelét és figyelembe véve az abban kifejezett kérelmet, elrendelte, hogy a ratifikáció és a Magyarországgal kötött Békeszerződés életbeléptének időpontja előtt, már májusban kezdjék meg a hadifoglyok kiszabadítását és hazaszállítását.”⁴⁶ Tehát „jogos” a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségének felhívása: „Szavazz a hadifoglyok apjára, Rákosi Mátyásra!”⁴⁷ Sziklai Sándor, az M.H.H.H. főszerkesztője vezércikkben is foglalkozik a kérdéssel: „Kire szavazzanak a hadifoglyok? Szavazzatok olyan jelöltekre, akik csak a nép érdekeit képviselik, és soha nem szakadnak el a néptől. Szavazzatok arra a nagy államférfiúra, akire még a légerekben fogadalmat tettek. Hogy ne fordulhasson többet elő, amiből minden baj és elégedetlenség származott, hogy 18 miniszterből csak 3 volt olyan, aki következetesen Rákosi Mátyás szellemében dolgozott!”⁴⁸ Ugyanez a fejlécen tömörebben: „Hazatérést meggyorsítja, hogyha győz az egyes lista!”⁴⁹ „Karácsonyra minden hadifogoly hazatér, ígéri bölcs vezérünk” 1947. augusztus 2-án, az MNDSZ Szabadság téren tartott nagygyűlésén – legalábbis a Szovjetunióban lévő hadifoglyok. „De nyugatról is haza kell hozni a hadifoglyokat. A magyar népnek minden becsületes fia kedves, nem tűrhetjük, hogy a leventéket ezrével állítsák be külföldi idegenlégiókba!”⁵⁰ „A hadifoglyok júniustól valóban tömegesen kezdenek érkezni (év végéig kb. 110.000-en

térnek haza). Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a szovjet döntés az MKP és az SzKP titkos tárgyalásain született. A kérdés kezelését jól tükrözi az a tény is, hogy a békeszerződésben megígért átfogó hadifogoly-egyezmény megkötésére előzetesen kijelölt népes állami delegáció helyett egy kétfagú kommunista küldöttség utazott Moszkvába. Újhelyi Szilárdot⁵¹ közvetlen indulása előtt nevezte ki Rákosi népjóléti államtitkárnak, kísérője pedig Bíró Zoltán,⁵² Rákosi testvére volt. Feladatuk gyakorlati kérdések tisztázására korlátozódott. A június elején kezdődő, és 5 hétig tartó megbeszéléseken a felek megállapodtak a hazaszállítandó transzportok élelmezésének lebonyolításában, továbbá abban, hogy minden egyes fogolyért a magyar állam ún. sínpenzt fizet svájci frankban a Szovjetuniónak és Romániának.⁵³ A sínpenz fizetése tulajdonképp jogszerű volt, hisz a magyar békeszerződés III. rész II. cím 21. cikk 2. pontja kimondja: „A magyar hadifoglyoknak az érdekelt Szövetséges és Társult Hatalom által kijelölt gyülekezési helytől a magyar területig való szállításával kapcsolatban felmerülő összes költségek, az ellátási költségeket beleértve, a magyar kormány által viselendők.”⁵⁴ Rövidesen ismét fennakadások mutatkoznak a hazaszállításban, amit a Külügyminisztérium 1947. augusztus 28-án G. M. Puskin követhoz írt levele is tanúsít: „A Szovjetunió kormánya és különösen Sztalin generalissimus nagylelkű elhatározásából a hadifoglyok nagy része szeptember végéig hazatér. Mélységes hála ezért [...]de annál nagyobb volna a csalódás és elkeseredés azon hadifoglyok között, kik kénytelenek volnának családtagjaikat még a békeszerződés ratifikálásáig nélkülözni. Tisztelettel kérem azért Követ Urat, hogy kormányánál azon kérésünket tolmácsolni méltóztassék, hogy a magyar hadifoglyok hazaszállítása szeptember végével ne szakadjon meg, és utána is – az időjárásnak és a szállítás technikai lehetőségeinek megfelelően – addig is folytatódjék, amíg a békeszerződés ratifikálása a hadifogoly egyezmény megkötését lehetővé teszi.”⁵⁵ Egy 1947. szeptember 14-i külügyminisztériumi tájékoztató szerint „a moszkvai magyar követséget felhívtuk, hogy a békeszerződés ratifikálása után interveniáljon, hogy a szovjet-magyar hadifogoly egyezmény megkötése ügyében a szovjet kormány hol és mikor kívánja a tárgyalásokat megkezdeni, a szovjet részről kb. milyen létszámú és összetételű bizottságot tartanának kívánatosnak. Válasz nem érkezett.”⁵⁶ „A belpolitikai válság miatt a Szovjetunió visszavonta a hadifogoly-szállításokat! A reakció ezzel a kacsával járul hozzá a hadifogoly akcióhoz, de ezt a kacsát már senki se veszi be!” – viccelődik az M.H.H.H. 1947. június 14-i száma. 1948 januárjától azonban a vicc sajnos igaznak bizonyul. Az M.H.H.H. címdaláról eltűnnek az újabb hadifogoly-szerelvények érkezéséről szóló tudósítások. Helyüket a következő című cikkek veszik át: „A hadifoglyok hazaszállításáról tárgyal a szovjet és a magyar kormány” (1948. január 31.), „Várjuk a hadifoglyokat” (1948. február 7.), „Téves közlések a hadifogoly-szállításokról” (1948. március 20.). Szekfü Gyula összefoglaló jelentése (1948. február 15., Moszkva) is meglehetősen borús képet mutat: „Azon problémákat, melyek a szerződés aláírása után a szovjet-magyar viszonyra hatással lehetnek, Miniszter Úr sokkal jobban ismeri, semhogy én hivatva volnék Miniszter Úr előtt róluk beszélni. Csak kettőt említek. Egyik a katolikus kérdés.

Másik a hadifogolykérdés, melyet a hozzám juttatott hadifogoly levelek alapján úgy jellemezhetnék, hogy már nem csak otthon türelmetlenek az emberek, de maguk a fogságban levők sem tudják megérteni, miként lehetséges – grúziai hadifoglyaink szerint: hogy táborcsoportukból több birodalmi németet engedtek haza, mint az összes ottani magyar hadifoglyok száma. Mindenképp szükségesnek látnám a szovjet-magyar jóviszony érdekében a békeszerződésben megállapított hadifogolytárgyalás mielőbbi megkezdését és összes hadifoglyaink záros határidő alatti hazaszállítását. Ezzel kapcsolatban szükséges a munkaszolgálatosok és mindennemű polgári internáltak férfiak, nők, gyermekek hazahozatalának biztosítása, továbbá ajánlatosnak tartanám a megszállás ideje alatt a szovjet katonai hatóságoktól elvitt, részben elítélt magyar állampolgárok visszakérését, persze azon kötelezettség elismerésével, hogy az illetők elkövetett vétségeik vagy bűneik szerint fognak kezeltetni otthon. Nem vonatkoznék ez a tényleges háborús bűnösökre, amennyiben ezek már szovjet kézben vannak, akár ítélet után, akár ítélet előtt. Végül megemlítem, mint megoldandó kérdést a kárpátukrajnai magyarokét, mely tudtommal amúgy is foglalkoztatja a Miniszter Úron kívül a Belügyminiszter Urat is.”⁵⁷ A hatoldalas jelentés külügyminisztériumi másolatában a fent idézett rész ceruzával át van húzva, az utolsó mondat pedig teljesen ki van satírozva.

A Szovjetunióban kirótt ítéletek súlyosságát jellemzi a moszkvai magyar követséghez 1947. december 11-én intézett levél: „Kéthly Anna⁵⁸ elvtárshoz fordult perecesi pártszervezetünk a következő ügyben, diplomáciai úton való érdeklődést kérve: Hoffmaiszter Béla elvtársunk 1945-ben Oroszországba került. Most az a hír járja, hogy nevezett ott a fogságban valahol egy raktárból kenyeret lopott, és ezért nyolc évre elítélték és kivítették Szibériába. Egy bizonyos ideje megszűnt a levelezés nevezett és szülei között. Cím: Vorosilov 1223 sz. lager, Dombasz bányavidék volt.”⁵⁹

Végül 1948. április 30-án újra jó hír az M.H.H.H. címlapján: „Befutott az első 48-as hadifogoly-szerelvény Máramarosszigetre.” Az M.H.H.H. utolsó száma 1948. október 30-án jelent meg, a „Teljesítettük feladatunkat” című vezércikkkel. „A magyar demokratikus sajtó [Szabad Nép, Szabad Föld, Igaz Szó] minden igényt kielégít, minden kérdést feltesz és megvilágít, mely a dolgozó népet érinti. Megalakult az Országos Hadigondozó Hivatal, ezért mi megszűnhetünk.” Annyi becsület van azért az anonim cikkíróban, hogy nem jelenti ki, minden fogoly hazatért.

Több hadifogoly-szerelvény nem érkezik Magyarországra. Az FKGP pestimrei szervezetének 1949. április 21-i pártnapjáról szóló jelentésben olvasható egy hozzászóló kérdése: „A hadifoglyok miért nincsenek még mind idehaza?”⁶⁰ Választ a jelentés nem tartalmaz. Néhány ezren még hazatérnek az ötvenes években – gondoljunk csak Gábor Áronra,⁶¹ Az embertől keletre és más könyvek írójára, aki 1960-ban tért haza –, de szervezett hazaszállítás nincs többé. Közülük sokakat rémhírterjesztés, a „Szovjetunió rágalmozása” vagy „józan előrelátás” miatt itthon is internálótábor várta.

És a többiek? Íme a Fehér Könyv adatai: „A Szovjetunióba került magyar hadifoglyok száma: 325.000. Szovjet területre hurcolt magyar polgári személyek száma: 295.000. Összes szovjet fogságba került magyar személyek: 620.000. Ezekből a Szovjet

hazaszállított 1945–48-ban: 251.000 hadifoglyot és polgári személyt. Bizonytalan a sorsa (csehszlovák, román, jugoszláv illetőségű) személynek: 150.000. Összesen: 401.000. Hiányzik tehát: 219.000.” Ez a könyv visszaköveteli a Szovjetuniótól a 219.000 hadifogolyból és elhurcoltból még életben lévő kb. 100.000 magyar embert. Ez a könyv vádat emel kb. 119.000 hadifogoly és deportált férfi, nő és gyermek meggyilkolása miatt, követeli a nemzetközi vizsgálatot és a bűnösök felelősségre vonását. Stark Tamás számításai szerint a nyugaton maradt körülbelül nyolcvanezer, és a keletről vissza nem tért százötven-kétszázezernyi hadifogoly együttesen az ország népességét lényegesen nagyobb mértékben csökkentette, mint a konkrét harci cselekmények, melyek áldozatainak száma százhusz-száznegyvenezer körül mozog.

Elhurcolások Érden és környékén

Munkám következő része az Érd környéki elhurcolásokat próbálta feltárni. Közvetlen forrást tulajdonképpen csak kettőt találtam. Az egyik Máthé Dezső – 1964 és ’74 között érdi tanácselnök – 1970-ben íródott *Községem 25 éve* című műve, a másik az Érdi Nemzeti Bizottságnak a Magyar Földrajzi Múzeumban fellelhető jegyzőkönyvei. Érdekes, hogy kutatásom idején, 1989 tavaszán a Pest Megyei Levéltárban fellelhető az Érdi Nemzeti Bizottságtól, illetve az akkori érdi képviselő-testülettől származó iratok között egyetlenegy sem találtam, mely a civil lakosság elhurcolásával foglalkozott volna.

Máthé Dezső így foglalta össze az eseményeket:⁶² *„Az eleddig felsorolt inkább pozitív tények mellett meg kell említenünk egy nagyon negatív jelenséget is, ami hozzátartozik az igazsághoz. Talán a nagy világégésnek, az emberek elembertelenedésének lehet betudni, de egy akkori szemtanú visszaemlékezéséből ismerjük, hogy a már említett Bojcov őrnagy városparancsnoknak egyik helyettese egy szds. [százados] olyan kijelentést tett az érdi lakosságra, amely egyáltalán nem hízelgő. Azt mondta ugyanis: Én végigjártam Európa egy részét, most már Magyarország nagy részét is, de ilyen emberekkel még nem találkoztam: Itt minden első jelenti a másodikat, és minden második az elsőt, hogy az nyilas, fasiszta...”* (Egy fellelt példa: Bereth József, az érdi kommunista pártszervezet tagja 1945 márciusában egy jelentésben ezt írta: *„Megjegyezni kívánom, hogy Érd egy nyilas fészek, és munkánk igen sok akadályba és nehézségbe ütközik.”*⁶³) Mint már az előbbiekben említettem, az általános közvélemény szerint Bojcov őrnagy egy nagyon jóindulatú, kedves ember volt, mégis addig jelentgették egymást, hogy végül kiadta a parancsot, hogy a fasisztákat szedjék össze a vásártérre. Az akkori községvezetés ezt már úgy adta ki, hogy minden 16–60 év közötti férfi jelenjen meg a kijelölt helyen. Ebben, mivel a községi előjáróság járási, illetve körzeti szintű volt – a környező községek is be lettek vonva.

Az összegyűlt embereket három részre osztották, 18 éven aluliak, 18–45 év közöttiek, és 45 év felettiek. A középső csoportot, mintegy 3000 embert elvittek munkára, előbb Ercsibe, majd Kolozsvárra, innen pedig Focšaniba⁶⁴ kerültek, hadifogolytáborba. Érdről

1400 embert vittek így el, ebből 250 fő olyan volt, akik becsületes munkásemberek, vagy azok fiai, sőt pártfunkcionáriusok, vagy azok hozzátartozói voltak. Köztük Füsi István, a szovjet hadsereg volt századosának egyik fia is.

1945 májusában erőteljes mentési akció indult meg a 250 fő visszahozására, de ahogy az idő haladt, annál nehezebben ment ez, végül is aztán nem sikerült. Tömpe Gyula, aki a kommunista párt vezetőségének és a Nemzeti Bizottságnak is tagja volt, a hozzátartozóktól 45.000 pengőt is összegyűjtött a költségekre, amellyel sosem számolt el. Tömpe 1956-ban disszidált.

*Ebből az 1400 főből sajnos nagyon kevés került haza, ugyanis a foksányi táborban tifusz járvány volt és sokan elpusztultak, többek között Füsi István fia is.*⁶⁵ A mentési akcióról Frey Pál 1945. április közepén dr. Lukács elvtárshoz írt jelentésében is beszámol: „Tömpe Gyula és két elvtárs Szegedre utaztak, hogy a párt tagjait, kiket az oroszok január 8-án a katonaszökevényekkel összefogva elvittek, Rákosi Mátyás által aláírt nyilatkozat alapján haza hozza. Ezt az alkalmat használták fel az újonnan belépettek és Pestről kijöttek, hogy a vezetőt állásában megtámadják [...] elmozdították és új vezetőséget választottak.”⁶⁶ A következőkben Máthé Dezső az Érdi Nemzeti Bizottság üléseiből idéz, én 1989-ben az eredeti jegyzőkönyvekre nem bukkantam rá: „Szedér Gábor felszólalásában kéri a N. B.-t a január 8. és 10-én az oroszok által elvitt férfi lakosság, mely kb. 2800–3000 férfit tesz ki, visszatérjen Éldre. Szerinte ezen férfiak, akik első dobolásra jelentkeztek nem adva hitelt félve az ellenséges propagandától, mivel politikai magatartásuk miatt nem kellett semmitől tartani. A tőlük, illetve róluk jövő hírek szerint nevezetteket az oroszok munkára nem veszik igénybe, hanem mint politikai foglyok vannak tartva. Ezért kéri, a N. B. tagjaiból egy küldöttség menjen a helybeli orosz kat. vpk.-hoz [katonai városparancsnok], kérve őt arra, hogy tegye meg a szükséges lépéseket nevezettek hazaengedésére.” Feszült helyzetről számol be az MKP központnak 1945. április 8-án küldött, olvashatatlan aláírású jelentés is: „Az asszonyok hangulata igen elkeseredett, mert férjeiket Szegedre vitték. Sajnos igen sok jóindulatú ember van közöttük, mert úgy dobolták ki, hogy leigazolás céljából jelentkezzenek a férfiak. Így azok, kinek lelkiismeretét nem terhelte bűn, bátran jelentkeztek, a bűnösök tovább bujkáltak. Nem azt állítom ezzel, hogy a Szegeden lévők mind a mi Pártvonalunkon állanak, hanem, hogy igen kevés ellenség került közéjük.”⁶⁷

A következő részlet az Érdi Nemzeti Bizottság 1945. június 25-i jegyzőkönyvéből származik:

„Füssi István et., Dénes Györgynét vezeti elő, aki Temesvárról érkezett, a temesvári magyar kommunista párt kéri, menjen küldöttség Temesvárra, és igazolja, hogy az ottani magyar foglyok nem bűnösök, akkor kiadják a foglyokat. A küldöttség a minisztériumból menjen ki. Azt kell igazolni, hogy az illető nem volt katona. A temesvári MKP azt mondta Dénesnek, hogy sajnos a magyarok nem tesznek lépéseket ebben az ügyben, holott ők már három ízben írtak a magyar hatóságoknak. [...] Földházy [MSZDP] szerint az orosz pk.-hoz kell fordulnunk, a dolgok kedvező elintézése végett. Csak ezen keresztül tehetünk lépéseket a Külügyminisztériumba kiküldött két megbízottunk révén. A N. B. elfogadja az

indítványt. Füssi és Jáki [FKGP] vállalják a küldöttséget, másnap reggel korán indulnak is.” Sajnos a küldöttség megbeszéléseiről, esetleges eredményeiről semmilyen információt nem találtam, az általam fellelt jegyzőkönyvek nem térnek vissza a témára.

Egy kényes, az események után évtizedekkel is közszájon forgó témáról is tudósít Máthé Dezső, melynek eredeti forrására szintén nem akadtam rá: „Szentirmay János⁶⁸ elnök a f. év január 8-án Érdről az oroszok által elvitt férfiak ügyével kapcsolatban kijelenti, illetve üzeni a községnek, hogy ezek elszállításáról előzőleg nem tudott sem ő, sem a községi elöljáróság. Így a lakosság között elterjedt azon hírek, hogy az ő tudomásával történt az elszállítás, szemenszedett valótlanosság. Hogy 2 fiát nem vitték el, az annak tudható be, hogy mindkét fia tolmácsként van beosztva az oroszoknál. Unokaöccsét azonban elvitték, így a községvezető helyettes Földházy Antal fia is az elszállítottak között volt. A bizottság tagjai, valamint a jelenlévő pártok vezetői és a hallgatóság egyhangúan biztosították Szentirmay községvezetőt, hogy ezen híreknek egyikük sem adott hitelt, sőt elítélik és oda hatnak, hogy ez az aknamunka megszűnjön.”⁶⁹

Valószínűnek tartom, hogy ez az „aknamunka” is közrejátszott abban, hogy 1945. május közepén a „járási főjegyző betegségére való tekintettel felmentette Szentirmay János községi bírót”⁷⁰, akit az „orosz városparancsnok körzetvezetőnek nevezett ki a felszabadulás másnapján.”⁷¹ Az Érdi Nemzeti Bizottság ugyanebben a jegyzőkönyvi kivonatban köszönetet mond Szentirmay János munkájáért. Azonban rövid idő múlva, 1945. július 30-án, a Magyar Kommunista Párt helyi szervezete az Érdi Nemzeti Bizottságból is visszahívja Szentirmayt, aki pedig addig az ÉNB elnöke volt.

Valós vagy vélt feljelentések, „fasisztának” bélyegzés mind ismerős vádak a korabeli időszakból. De ez még mindig nem lehet magyarázat arra, hogy miért éppen Érdről és környékéről hurcoltak el ilyen nagy számban – becslésem szerint három-négyszer főt – és a lakossághoz képest oly nagy arányban (tíz-tizenöt százalék) embereket. Érd község lakossága 1944. november 1-jén húszezer-kilencszázötvenkét fő volt, míg az 1945. április 30-i jelentés mindössze tizenhétezer-nyolcszázötvenhat lakosról tesz említést.⁷² Az egyik valószínűsíthető indok a Budapest ostromával összefüggő hadifogolylétszám-hiány. A megoldás egyik kulcsa a következő hadparancsban található: „A legfelsőbb főparancsnokság parancsa Malinovszkijhoz, a Szovjetunió marsalljához, 1945. febr. 14. [...] a budapesti harcok során a 2. Ukrán Front alakulatai több mint 110.000 ellenséges katonát és tisztet ejtettek foglyul.”⁷³ Az eredetileg húsznaposra „tervezett” ostrom a teljes körülzárás után is még ötvenkét napig tartott. „Budapest ostroma kapcsán köztudott, hogy Sztálin siettetette a parancsnokait, és elképzelése szerint a szovjet csapatoknak menetből kellett volna elfoglalniuk a magyar fővárost. Malinovszkij nem értett egyet ezzel a döntéssel, mert szerinte pihentetni kellett volna az alárendelt egységeket. Akaratát nem tudta keresztülvinni, ezért Budapest ostromát a politikai nyomásnak engedve kezdte meg. A megerősített Attila-vonalon főleg a német csapatok részéről, összhangban Hitler parancsával, az utolsóig kitartó, mindenre elszánt erővel vették fel a harcot a fáradt szovjet csapatok. Malinovszkij a kezdeti harcok utáni jelentéseiben próbált magyarázatot adni arra, hogy miért tart ennyi ideig az ostrom. Az felettesei számára is elfogadható

magyaráztatnak látszott, hogyha a védők létszámát nagyobb, körülbelül 180–200 ezres nagyságrendben tünteti fel.”⁷⁴

„180.000 ember?! Ah, was, ezt még maga Malinovszkij sem vette komolyan! De a marsall, hogy az ostrom sikertelenségének várható következményei alól mentse magát, arra kényszerült, hogy kudarcát a német védőrség nem létező nagyságával fedezze. Ezt egyébként moszkvai kihallgatásom során is elmondtam...”⁷⁵ – emlékezik vissza Karl Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführer, aki a hivatalosan is erőddé nyilvánított Budapest parancsnoka volt 1944. december 5-étől. „Ne feledje – folytatja a visszaemlékezést – néhány hevenyészve felállított alakulaton kívül csupán két lovashadosztály, 1 páncélos- valamint 1 páncélgránátos hadosztály állt rendelkezésemre, 33.000 ember. ... Magyar részről 3 csonka és kifáradt gyalogos hadosztályt kaptam, nem több mint 7.000 embert.”⁷⁶ Gosztonyi Péter azonban megjegyzi: „megbízható adatok szerint a városba szorult magyar katonák száma meghaladta a 37.000 főt, K. P. W. talán a magyar csapatok harci értékét nem becsülte többre, mint 7.000 főt”. A két adat – száznolcvanezer és hetvenezer (esetleg negyvenezer) – közti eltérés magyarázhatja a civil lakosság elhurcolását, ha Gosztonyi Péter adatait elfogadjuk.

Számításokat végeztem más könyvekben publikált adatok segítségével. Kiindulási alapom az Új Magyar Lexikon címszavai voltak, az abban szereplő katonai egységek számadatait feleltettem meg az akkoriban hozzáférhető hadtörténeti művek adataival (munkám megírásakor 1989-et írtunk!). Ezek részleteit terjedelmi okok miatt most nem közlöm. Ma már általánosan elfogadott tény, hogy Budapestet mindössze hetvenkilencezer magyar és német katona védte a Vörös Hadsereg százhetvenhétezer katonájával szemben.⁷⁷ Ez is kiváló példáját adja, hogy a „puha diktatúra” idején hogyan lehetett/kellett a sorok között olvasni. Ugyanis a magyar és szovjet szerzőktől származó művek mindannyian a száznolcvanezres létszámot adták meg, de ha behelyettesíttem a megadott hadosztályok, zászlóaljok számát a lexikon maximális értékeivel, meglepő módon hatvankilencezer és nyolcvannégyezer közötti létszámokat adtak ki. Ezek a számítások már 1989-ben is elég bizonyosságot adtak arra vonatkozóan, mely adatok a hitelesebbek.

Lássuk ezek után, mi történt Érden és környékén 1944 decemberében: „December 6-án a szovjet 46. hadsereg hídfőjében továbbra is súlyos harcok dúltak. Az északi szárnyon a 23. lövészhadtest 310. lövészhadosztálya a százhalombattai hídfőből Érd felé tört előre: elfoglalta a kastélyt és Érd-Ófalut. A hadsereg Érd és Martonvásár között összpontosított jobb szárnya, a 23. lövészhadtest december 23-ig védelemben maradt. December 23-án hajnalban a 46. hadsereg – eddig védelemben levő – jobb szárnya is bekapcsolódott a támadásba. A nap végére a német 271. gránátos-hadosztály „Krüdinger” harccsoportját a Sósút–Tárnok–Érd vonalra vetette vissza, s megkezdte DNy-i és D-i irányból a Budai hídfő ostromát.”⁷⁸ Az 1944 őszen hevenyészve kiépített Margit-vonal bal szárnya Kápolnásnyéktől Baracskán, Martonvásáron, Budaörsön keresztül Érdig húzódott. A német és magyar csapatok csak 1944. december 21-én adják föl. Pedig „az erőviszonyok kedvezőek voltak a szovjet csapatok számára. Érd–Adony között lövésszázlóaljakat

tekintve 3-szoros, lövegekben és aknavetőkben 4-szeres, harckocsikban és rohamlövegekben 4,8-szoros fölényben voltak az ellenséggel szemben.”⁷⁹

Budapest helyzete 1945-re kritikussá vált, a német hadvezetés csak a szovjet gyűrü kívülről való áttörésében reménykedhetett, ezért „január 5-én a német »Black« hadműveleti csoport törzse utasította a IV. SS-páncélos hadtest csapásmérő csoportosítását, hogy gyorsítsa meg előrenyomulásának ütemét. A 3. SS »Totenkopf« páncélos hadosztálynak Zsámbéknál kellett áttörni a szovjet védelmet, majd tovább kellett törnie Tárnok és Érd irányába, elfoglalva a budaörsi repülőteret, hogy a Budapesten körülzárt német–magyar csapatok ellátása fokozható legyen. Áttörték a szovjet 4. gárdahadsereg jobb szárnyának harcászati mélységét, az első és második védőövet, és helyenként betörték annak hadműveleti mélységébe is.”⁸⁰

Nem alaptalan ezért a feltételezésem, hogy az 1945. január 5-én induló – a jelentős szovjet fölény ellenére is eleinte sikeres – német ellentámadás jelentőségének felnagyítására kellett (a budapesti példához hasonlóan) „hadifoglyokat” produkálni Érd térségében 1945. január 6-a és 10-e között. A többit már mondják el a visszaemlékezők.

A továbbiakban közölt nyolc visszaemlékezés olvasásakor ne feledjük, az emberi emlékezet nagyon szubjektív dolog. Az idő (több mint négy évtizeddel az események megtörténte után készültek az interjúk) egyes dolgokat megszépít, felnagyít, másokat kicsinyít, elfeledtetni igyekszik. Ezért az itt közreadott szövegek közt vannak egymásnak ellentmondó adatok (például az elhurcoltak számáról, az elhurcolás időpontjáról, pontos helyszínéről), vannak sejthető túlzások, de ennek ellenére felbecsülhetetlen kordokumentumok.

Ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni – az azóta sajnos többségükben elhunyt – adatközlőimnek, hogy volt bátorságuk beszélni életük eme legsötétebb korszakáról. Többségüket 1945. január 4-e és 8-a között hurcolták el Érdről. Egyikük megmutatta elbocsátó papírját, mely egy évvel korábbra volt dátumozva szabadulása valódi időpontjánál. Elmondta, akikkel együtt szabadult, mind ilyen visszadátumozott papírt kaptak. Miután elmesélte ezt az esetet, közölte velem, csak nevének említése nélkül írhatom meg, mert mint mondta, „én már negyvennégy éve élek ebben a rendszerben. Ismerem... Nekem ebből még bajom lehet egyszer.” [Dudás László]

Pokornyai Alajos

– 1926-os vagyok, ’44-ben kezdtem volna az orvosi egyetemet, de már nem kezdődött el az iskola, és nekem is be kellett vonulnom, karpaszományos tizedes lettem. Decemberben már itthon voltam. Az oroszok mikuláskor foglalták el Érd-Ófalu. Ott megakadtak, Újfalu csak szenteste foglalták el. Sokáig állt itt a front, akkor lőtték le az Osztapenkót,⁸¹ nem tudták Budapestet elfoglalni. Csúnya dolgok történtek akkor. Sok asszonyt és lányt megbecstelenítettek, lehetne sorolni, nem volt semmi biztonságban, de hát ez a háború. Az is megesett, hogy az asszonyok panaszkodtak egy GPU-snak az erőszakoskodás miatt, az megkérdezte: Melyik volt?, itt helyben agyonlőtte, nézz ki az ablakon, a mellett a

villanyoszlop mellett. A GPU-sok hintóval, uradalmi csézával jártak, láttak az úton egy részeg katonát, ki se szálltak, úgy lőtték le menet közben.

Szóval állt a front, és hadifoglyokat kellett produkálni. Kiürítették egész Dél-Budát, a Bánk bán, a Horthy Miklós – ma Bartók Béla – út környékét.

1945. január 8-án kidobolták Érden, hogy igazoló papírt – „bumácskát” – adnak, minden férfi gyülekezzen a Vásártéren. Összegyűlt vagy öt-hatezer érdi, meg hozták a környékbeliakat, Tárnokról, Sós-kútról, Diósdról, Battáról mindenkit elhajtottak. Megpróbáltak összeszámolni bennünket, de nem sikerült, mindig elvették a számolást. Aztán elindították a menetet, az eleje már a futballpályánál volt, amikor még voltak a Vásártéren. Ez körülbelül három kilométernyi távolság, és nagyjából ötösével mentünk, úgyhogy lehettünk vagy tíz-tizenkétezen.⁸² Ercsiig laza volt a kíséret, azt mondták, ott kapunk papírt. Ott már magyar és német hadifoglyok voltak, szigorúbb lett az őrizet, és egyértelművé vált, hogy foglyok vagyunk.

Én, mielőtt elvittek, a pékségben dolgoztam, onnan ismert egy Vladimir nevű őrmester. Később mesélték, mikor megtudta, hogy Ercsibe vittek, utánam jött – ő tudhatta, mi vár rám –, hogy kimentsen, de nem talált meg. Onnan aztán uradalomról uradalomra hajtottak, istállókban, csűrökben aludtunk. Dunaföldvár, Cece, Harta, Kalocsa, Baja – ezekre a helységekre emlékszem, útközben egyre többen lettünk, bár néhány embernek sikerült megszökni. Baján vagy két hetet töltöttünk, ott már kitört a vérhas. Szelektáltak és bevagoníroztak bennünket. Ki Makóra, Szegedre, Temesvárra került.

Én február 4-én kerültem Temesvárra, egy román katonai táborba. Voltunk ott vagy százötven-kétszázezren, németek, spanyol, olasz, francia, lengyel SS-ek. Ott már a flekktífusz is pusztított, az idősebbek nem nagyon bírták, csak nekünk, fiatalabbaknak volt némi esélyünk a túlélésre. A betegek közül sok meghalt, sok hazakerült, meg a tizennyolc éven aluliakat engedték el májusban.

Temesváron egyszer szökni próbáltam, a Bega hídjánál kiléptem a sorból, és egy kapualjba húzódtam. De észrevett egy orosz, és visszaterelt. Azt hittem, agyon fog löni...

Aztán Temesvár elővárosába, Kisodába [Kissoda, Chișoda, Románia] kerültünk; egy utca három-négy házát leválasztották, ott voltunk vagy háromezren. Kemény tél volt, sokaknak lefagyott a lába, hólét ittunk, terjedt a tífusz, a végére négyen maradtunk életben...

Negyvenöt májusában azzal vagoníroztak be, hogy Nyíregyházára visznek. Aztán Nagydisznód [Cisnădie, Románia] lett belőle, egy Szeben [Sibiu, Románia] melletti falu. Ott vagy háromezren némettel voltunk együtt, egy kórházvonat személyzetével és ápolóival. Az orvosok még operáltak is a lágerben. Valami kutatócsoport volt, mert az amerikaiak megakadályozták, hogy elvigyék őket a Szovjetunióba.

Szeptemberben Tekucsba [Tecuci, Románia], majd Jászvásárra [Iași, Románia], Bukovinába kerültünk. Aztán jött a vonatozás! Úgy szoktam mondani, Árpád vezér csak egyszer jött be az Etelközből, de én hétszer! Elvittek Odesszába [Odesza, Ukrajna], aztán vissza Temesvárra. Sokszor nem is tudtuk, hol vagyunk. Szinte mindig úton voltunk, munkára alig fogtak, néha havat lapátoltunk. Aztán 1946 nyarán hazaengedtek.

Az oroszok Szegeden adtak egy elbocsátó papírt, amin feketén-fehéren rajta volt – eszükbe se jutott titkolni –, hogy polgári személyként fogtak el.

Itthon hallottam, hogy '45 tavaszán vagy két-háromezer asszony kipakolta a községházát, hogy adják ki nekik azt, aki miatt elvitték az embereiket. A Szentirmayt

okolták, ő volt akkoriban a városparancsnok, tudott oroszul, mert a felesége orosz volt. De szerintem ő nem volt felelős az elhurcolásunkért.

– *Őn szerint hányan tértek vissza az érdek közül?*

– Talán kétezer-kétezer-ötszázan. Negyvennyolcban a főjegyző ígéretet tett, hogy emlékművet állítanak a 6-os és 70-es út elágazásánál a halottaknak, az alapot meg is csinálták, de több nem lett belőle.

– *A későbbiekben befolyásolta bármilyen módon az életét az, hogy hadifogoly volt?*

– Én '46-ban el akartam kezdeni az egyetemet, de visszadobták a kérelmemet. Negyvenhét végén behívtak katonának – én ugye tizedes voltam, és szükség volt kiképzőkre – elvileg fél évre. Ott azt mondták, ha aláírok tizenöt évet, azonnal elkezdhetek jární bármelyik egyetemre. Persze nem írtam alá. Tizennégyünk közül egy vagy kettő írta alá. Így aztán 1950-ig tartott a katonaság. Sofőr lettem, már katonaként kijártam buszt vezetni, mert a Volánnál kevés volt a sofőr.

Leszerelés után is buszsofőr maradtam, aztán meg teherautó-sofőr. 1971-ben jelentkeztem kamionsofőrnek. Három nyelvből volt alapfokú nyelvvizsgám – nekem még maturáznom⁸³ kellett latinból, görögből, németből, franciából és olaszból –, persze hogy örömmel felvettek. Már három hónapot letöltöttem a kamionos műhelyben, amikor levélben értesítettek, hogy „érdemi okok miatt” mégsem tudnak alkalmazni. Kiderült, az érdi pártról telefonáltak, hogy én mint volt fogoly, politikailag megbízhatatlan vagyok, nem ajánlatos, hogy kamionnal esetleg nyugatra utazzak.

Az egészben az a legszebb, hogy az ötvenes években hetente háromszor jártam Ausztriába – Gratzba, Bécsbe –, a Teherfuvarral szállítottam, mégpedig robbanóanyagot...

Szilágyi József

– Én mikulás napra szöktem el Fehérvárról, a katonaságtul. Aztán itt vót a kórház a KALOT-ban, én egy teherautóval jártam Pestre, Budára szedni össze a sebesülteket, halottakat. Nekem vót a kórháztól egy írás, hogy „bolnicij raboti”, de mikor '44. január 8-án a bátyám elment a piactérre, utána mentem, hogy majd kimentem, de meg se hallgattak... A Pelikánt, meg a busz, ott vót akkor a Vásártér, mondták, oda menjünk, hogy kapunk igazolványt, meg ez-az... egyszer csak gyün egy teherautó, gyütt egy csomó „davaj”, körülfogtak, aztán nem engedtek senkit se félre se lépni. Elhajtottak Ercsibe bennünket.

– *Őn szerint hány ember gyűlt össze az érdi piactéren?*

– Hányan lehattunk? Körülbelül egy nyolcszázan. Egypárat kiválogattak, villanyszerelőt, egypár tűzoltót, azok itthun maradtak, a többit aztán hajtották el a Tóni-csapáson, föl Ercsibe, egy nagy, hatalmas istállóba. Ott letettek egy pokrócot, pénzt, bicskát, mindent dobáljunk a pokrócra, mert akinél megtalálják, azt megverik. Aztán Ercsiből áthajtottak bennünket Kulcs pusztára, Sárosdra, ott voltunk egy hétig. Onnan lehajtottak bennünket Bajára.

– *Tudtak valami okot, hogy miért hajtották el az érdi férfiakat?*

– Na, január 1-jén lett Szentirmay a falu vezetője, azt ü vitetett el minket, mert azt mondta, hogy az egész falu nyilas. Az ü felesége egy fehérorosz nő vót, az első háborúból hozta, valami előkelő nő volt, azt ők lettek az atyaistenek...

[Sz. J. felesége:] – Mikor megtudtuk, hogy ő vitette el az embereket, mentünk mi, asszonyok a tanácsházához, hogy adják ki a piactérre, csak öt percre, majd mi elintézzük... ez '45 nyarán volt...

– *Időközben változott a foglyok létszáma?*

– Hát volt, hogy csatlakoztak, vót, aki meglépett; a Szent János Kórházból, pizsamában, ahogy voltak, úgy hajtották ide az embereket ezek az oroszok. Ercsiben lefoglaltak valami rendőrraktárt, azt adtak ezeknek ruhát meg cipőt. Amikor lementünk Sárosdra, Sáregresre aztán a német akkor visszagyűtt Fehérvárra, akkor az oroszok hamarosan áthajtottak a Dunán a földvári hídon. Dunapatajban az iskolában háltunk meg egy-két éjjel, onnantól lehajtottak gyalog Bajára. Ott voltunk egy hétig, azt elvisznek bennünket Temesvárra. Több érdi ottmaradt, egyszer kihajtottak megszámolni egy nagy térre, de ott is úgy volt ám... egyik a másikán voltunk, a flekktífusz, volt olyan, szegény, még a krízisen se ment át, azt levetkőztették, kivitték ütet, az ott meg észhöz tért, átért a krízisen, s a szegény gyűtt, persze nem vót neki ruhája... Aztán megint', hogy sok a nép, visszavisznek Szegedre. Ott a Csillag börtön mellett volt egy lenfonó, ott a rabokkal dolgoztattak, az országút alatt ment az alagút a fonóba. Ott voltunk a fonóba jó sokáig, azt ugye a flekktífusz... Az én bátyám, a te papád,⁸⁴ a Steinhauzerék, a Csenki, a Braunék, a Páleszék, ezek hát, mind...

Hát a Mihály Jóska még él, ez is vót a flekktífuszba. Hát deszkák vótak, s oda köllött menni vécezni, hát szóval beleesett a vécébe, azt kihúztuk, hát annyira gyöngye volt. Azt lemostuk, miegymás, és kérem szépen – kiheverte, itthun van, még él. Na, elég az hozzá, onnantul átvittek a Csillag börtönbe, má' olyan kevesen vótunk, a flekktífusz meg minden... Akkor kitalálták azt, hogy kint van egy röptér. A röptéren félig-meddig fő vót építve az épület, úgyhogy nem ázott, de ablakok nem vótak, meg hát nem vót befejezve. Akkor aztán oda jártunk ki dolgozni, priccseket csinálni, aztán oda kitelepítettek bennünket, ott azt szabadon vótunk, levetkőztünk, sütkéreztünk.

Júniusban egyszer csak beállít egy szerelvény, s akkor vizsgálják a népet, amellik jó bőrben vót, az ide, ez oda. Hát, akik jó bőrben vótak, azokat kivitték Oroszországba, ezek a rossz bőrben voltak, ezeket itthun hagyták. Voltak, akik kórházba kerültek az apácákhoz, volt, aki kigyógyult, azt visszakerült, mondták, hogy ez meghalt meg az meghalt, azt úgy mit tudom én, milyen temetőbe temették, hogy még a lába is kint vót, hát ugye fagyos volt a föld, rádobálták a havat, szóval ilyen dolgokat csináltak. Szegény Kellner Tóni, olyan betegsége vót, hogy az oroszok nem tudták, mi az. Mi ápoltuk, de mikor minket elvittek munkára, ő szegény ott maradt. Azt kiszűrődött, hogy eltették láb alul, agyonlőtték... Aztán akkor levittek Szegedről Romnija-Kucerájba, Romániába. Ott is volt egypár magyar gyerek, katonafoglyok, azok is csatlakoztak. Azt bevagonírozták, és levittek egész Szaratov [Oroszország] városáig. Ott egy húszezres lágerbe tettek. Hát ott aztán ide-oda, kolhozba, gyárakba, úgy lassan elizéltek.

Egyszer egy ganyé őrnagy gyűtt, vigyenek bennünket Lizicsánba, hogy így tesz, úgy tesz! Az anyja picsáját neki, a Volgán köllött a hajókból rakodni ki. Úgy, hogy a hajó mindennap tizenhat kilométert levitt, meg vissza Szaratovba. Ez még mindig '45-ben volt. Amit tudtunk, mindent loptunk, amit ük loptak Magyarországról vagy külföldről, amit raktuk át a hajóra... Vót olyan emberem, te, akin kilenc ing vót, szvetter vót hét-nyolc, azt mikor hazafelé vitt egy személyhajó, az ott eladtuk potom árér'. Egy háromszáz méteres szalagrendszeren gyűtt le a liszt a Volgához zsákokban. Hát mindenkinek adtak hosszú gatyát, mindenki elvágta a gatyaszárt, alul bekötötte, és abba loptak lisztet. És hát az úton, megint a hajón eladtuk. Volt úgy, hogy cukros zsákot

hordtak, azt mindnek vót egy ilyen kés, ha vitte a zsákot, kigombulta az inget, és akkor beszórta, rázta, folyott bele a keblibe a cukor, az ürge meg vót kötve, azt mikor már jól megtelt, akkor azt mondja „kommendir, elmegyek vécére” – jó’ van, eridj! –, akkor az valamire ráázta a cukrot. Tudod, mint vannak ezek a káposztás hordók, ilyen hordóval gyütt sajt, túró, onnant letrül a Kaukázusból. Hát ugye jó szaglálótehetsége van a hadifoglyoknak, hm... ebbe túró van, ebbe sajt! Hát betörték a fenekit, azt ilyen gömbölű sajt benne, kilopták az egészet. No, aztán a hajóállomás-parancsnok ezt észrevette. Kiabál nekem, én már tudtam, hogy baj van itten, hát mondom, mit csináljak, én ott voltam a negyedik hajóállomáson, mert négy állomásra vótak osztva az embereim, egyiken vót ötven, másikon száz vagy harminc, amennyi köllött. Azt mikor megint gyütt túró, mondtam a gyerekeknek, ha loptok, fordítsátok meg a hordót, a jó feneke legyen fönn. Ha orosz gyün nézni, tudjátok, mellik az üres hordó, azt minden második legyen tele, azt üssetek rá, hogy hallja, hogy jó. Na, azt egyszer kiküldtek egy tíz-tizenöt rendőrt. Má’ délután vót, a hajón vótunk, mindenkinél a szajré, amikor gyün a policáj őrnagy, hogy ő ki [át] fogja kutatni a népet.

Mondom: „Erre van engedélyed? Fegyvereket tegyétek le, mert fegyverrel nem szabad a hadifoglyok közé menni.” Gyün az őrmesterünk, azt mondja: „Sto?!” Fogta a géppisztolyt, azt mondja, rögtön lelövi ezt a rendőrt. „Mit gondol, itt én parancsolok! Ezek az emberek nem loptak semmit se, amit azok elloptak, azt ráfognák a hadifoglyokra?!”. – Persze, mer’ amikor a tizenhat kilométert leértük a hajóval, addigra el lett adva minden, az orosz kapott valami hét-nyolcszáz rubelt, hát attól ő nagylegény volt, ha minket elizélnek, ü nem kap egy fillért se. Azért azt nem törődtek avval, ha a másik hajót föltették volna erre a hajóra, azt elvittük vóna!

Egyszer nem voltam lenn a szalagnál, merhogy, hogy mondjam, lágerparancsnok vótam, ki vót vágva a kabátom, és akkor rá vót írva: „kommendir zód”. Azt jön egy brigád, és mondja: Itt van egy magyar hajóskapitány, annak a hajóját rakjuk. Na, mondom, akkor holnap én is kimegyek veletek. Mondom az őmagynak, megnézem, hogy dolgoznak, mer’ kevés százalékot írnak, és akkor kevesebb kását kapnak a foglyok! No, aztán kimegyek, végigjárom a munkahelyeket, minden, aztán mondják, hogy itt van. „Gye kabinet?” – mondom, hol az irodája? –, mer’ én perfekt beszélek oroszul, kopogok: „Da!”. Oroszul mondom „drásztvutye”, akkor rázártam az ajtót. „No, ide hallgasson, kapitány úr, beszéljünk magyarul!” „Hunnan tudod, hogy én tudok magyarul?!”. – „Hát mondták az embereim.” „Hová valósi vagy?” Hát, mondja, ő mohácsi gyerek. Ő a Veszeliéket – azokat a grófokat, te má’ nem ismered –, na, ezeknek a bátyját ü a ’19-es kommünben felakasztotta. S akkor, mikor a kommün megbukott, üldözték, és kiszökött. Azt addig dolgozott, iskola, ez-az, hajóra került, és kapitány lett. A fia itt, mutatta a levelet, azt mondja: „Papka, vasoj dom...” a te faludban vagyok, ha most tudnám, hogy mellik a nagypapának a háza... megnéztem vóna aztat.

Akkor aztán mikor nem volt munka, ’46 tavaszán bevagoníroztak, levittek bennünket Sztálingrádba. Ott nem vót hely, hogy kirakjanak, ott egy hétig vagonba rostokoltunk. Akkor elvittek minket Donbázba⁸⁵, szénbányákhó’. Át a Don túlsó felire. Hát te, mindenkinek be vót kötve a szája, annyi az a bogár! Ahogy vittek a vonaton, lehetett látni az embercsontokat, lócsontokat, a fölszerelést, ahogy a háborút elnyomták, nem szedte senki össze... az a sok bogár... borzasztó volt.

Ott aztán vót, akinek jó dolga vót, vót, akinek rossz. Aki a bányába került, az kapott egy kiló húsz deka kenyeret egy napra, aki nem, az hatvan dekát. Azt ott „bányinzsinyér” lettem, vót három brigádom, mer’ hát én tudtam beszélni a mérnökökkel. Ott én kaptam

havonta öt-hat-nyolcszáz rubelt, mer' a bánya fizette a hadifoglyokat, na most, ami fennmaradt az élelemről pénz, azt ki kellett osztani a hadifoglyoknak. Ki milyen munkát végzett, úgy kapott. Vót úgy, tudod, hogy az ü embereiknek nem vót mit enni, de a hadifoglyoknak vót, nekünk muszáj vót enni adni. A bányánál mentek, és volt, hogy száz rubelért adtak el egy kiló kenyeret a civil népnek! Civil asszonyok is dolgoztak ott, azt mondták: ez nincs, az nincs, kenyér, szappan – de pénzük vót –, mi azt vittünk, amit tudunk. Jöttek az asszonyok dógozni, ebédre két szem főtt cukorrépával, azt mi segítettünk, adtunk nekik kenyeret, meg még ruhát is loptunk. Hát mikor '48-ban leértékelték a pénzt, annyi pénzem vót, hogy a Szovjetunióban két tehenet vehettem vóna. Hát, de mit csináljak? Elszórtuk erre-arra... vodkára, na, footballoztunk a szomszéd lágerrel, szóval elvertük. Na, azt '48-ban hazaengedtek. Előbb Romnij-Kucerájba vittek hizlalni. Ott is kellett dolgozni, vótam kőműves, ács, még állatorvos is! Vót egy női kesztyű, amit dohányzacskónak használtam, meglátta az orosz, és gondúta, állatorvos vagyok. Így azt vittek, hogy heréljem ki a tábori beszerző disznáját. Hát én még gyerekkoromban láttam Kanász Gyuri bácsit, hogyan csinálta Fülöpmajorban, mondom, egye meg a fene, kiherélem. Ölég jól sikerült minden, utána az orosz vitt a lakásra, adott enni, még vodka is vót: Moszkovszkij, hétcsillagos! Hát másnap este jön egy orosz, azt kiabál: „Szlágyi, davaj!...” Hü, az isten, le kő menni az őrszobára, megdöglött biztos a disznó! Na, mondom, Jóska, el van hegedülve a hazameneteled! Látom, ott a finác, nevet, azt mondja, itt az NKVD-százados, annak is van egy disznaja, azt kő nekem kiherélni. Na, ölég az hozzá, azt gyűttek később egy kolhozból, van ott vagy száz disznó. No, azt így lettem állatorvos. Mindennap három-négy kiló tököt hoztunk be, a német lágerszakács olyan pörkületet csinált belőle, hogy na!

Na, azt úgy szeptemberben bevagoníroztak, együtt a Sánta cigánnyal, a primással. Máramaroszigetre vittek, azt Debrecenbe megfürödni. Ott mindenü' kikutattak, levetköztünk, többet nem láttuk, amit levetettünk. Már Máramarosra magyarok jöttek át, keresték a nyilasokat, a volksbunditákat, a csendőröket, szóval mind szímat vót végig. Azt Debrecenből este indult vonat Budapestre, kaptunk húsz forintot – az nagy pénz vót ám akkor –, kaptunk papírt, hogy hadifogoly vótam, azt mondták, ne üljünk személybe, csak tehervagonba, de mi biz beültünk. No, azt így értem haza '48. november 6-án. Akit érdit tudok, legkésőbb a Klenkó Stefi, az '55-ben gyűtt meg.

– *Amíg távol volt, tudott hírt adni magáról a családjának?*

– Hát Debrecenből már értesítették a hozzátartozókat. Kérem, Oroszországban hagyták, hogy írjunk, de bedobták a szemétkosárba. Néha valamit hallottunk, mert vót egy lágyszívű őrnagy, az gyűtt mondani, mikor Nagy Ferencék kiszöktek Amerikába, mikor békét kötöttünk, meg ezeket a politikai dolgokat. Ott a láger közepén vót egy nagy baszom csillag, azt ott magyarázta, mit hogyan, a „gazeta” mit ír.

– *Milyen nemzetiségű foglyokkal volt együtt?*

– Főképp magyarok, de vót ott olasz, szerb, német, román, csehszlovák, még két japán is keveredett valahunnan.

X– *Mi történt, amikor hazatért?*

– Pont piaci nap vót, szombat, jöttem, végig a Fő utcán, híttak a kocsmába, igyék, Józsi, egy pohár bort, azt találkoztam a sógorasszonnyal, az meg kihíttá a fiam az iskolából, hát nem ismertem vóna meg, de Szegedről még hazaküldtem egy pöttyös ruhát a Franci bácsival, azt az odaadta a feleségemnek, hogy az enyim vót. Azt abból csinált egy kis üngöt nékije, no arról ismertem föl. Azt szalad a leányom, látta, a bátyja fogja a

kezemet, azt gondúta, ki vagyok. Kiállt az egész utca, érdeklődtek a többiekről, tudok-e valamit. Mer' hát sokszor vót kósza hír...

[Sz. J. felesége:] – Valami háromszor jött hír, hogy itt vannak a foglyok, én akkor egy kenyeret, sonkát felszeleteltem, mer' gondútam, hogy éhesek, és akkor az uramnak meg a bátyámnak meg a sógoromnak meg annak az öccsinek csomagoltam külön, azt elmentünk eléjük a gumigyárig, azt jött a telefon, hogy már itt vannak Hároson, szaladtunk, mint az örültek... azt hiába...

– Az is ganyé vót, aki ilyet telefonált...

– *Józsi bácsinak a későbbiekben volt hátránya abból, hogy hadifogoly volt?*

– Nekem? Én a papírgyárba mentem dolgozni, azt ott is főkaptak, a gyár igazgatója – régen üvé vót a gyár – jött, hogy „Szilágyika, gyűjjön a minisztériumba, olyan jól beszél oroszul, legyen ott tolmács...” Mondom, én nem megyek, eleget beszéltem oroszul, meguntam, úgy utáltam az oroszokat, na... De azt ott főkaptak, ítélő [igazoló] bizottságba kerültem, meg mindenbe. Szóval én itt előnybe' éltem. Ha valami vót, mondom: óvasták Lenin ennek és ennek a könyvinek azt és ezt a paragrafusát? – Mind befogta a száját, nem mert senki se szólni... Szóval mindig erélyesen föl köll lépni, és akkor nem mer visszafózni, hogy ez nem vót igaz. Azt kísérő párttag lettem, azt '51 tavaszán párttag.

Azt '53-ban Nagy Imre pofázta, hogy aki földet akarja, az gyühet haza. S akkor én otthagytam a papírgyárt, vettem egy lovat, s akkor kezdtem fuvarozni. No, ölég az hozzá, '53 márciusában megválasztottak első kerületi párttitkárnak, mer' a Rommel Béla bácsi meghalt. No, azt három évig vótam párttitkár. De hát ez vót a baj, mer' most megint írok nekik levelet. Függetlenített párttitkár, sehunna nem kaptam fizetést. Ha mentem gyűlésre, értekezletre, akkor a lovak otthun álltak. Nekem károm vót. Három évem így elveszett, még a nyugdíjhu se izélték, a fogságra igen; mondom, fogok a Grósz Károlynak írni, hát hogy lehetséges ez.

– *Mit tud mesélni az emléktábla felállításáról?*

– No, először rendbe tettük ezt a kápolnát. Azt jöttek a tanácstól, hogy ki csinálta ezt. Mondjuk nekik, hogy négy seggbe rúgott párttitkár, két seggbe rúgott tanácstag és több ilyen nyugdíjasok.

Mennyit adott a HNF [Hazafias Népfront]? Semmit! Mennyit a műemlékvédelem? Semmit! Mennyit a téesz, a tanács? Senki semmit, ezt mi szedtük össze, abbul lett építve, ötvenhárom napot dógoztam rajt. De mondja, Mógor elvtárs, maga párttitkár vót! És? Meg kő mutatni, hogy a párt senkinek se ellensége, mert a Lenin elvtárs mit mondott?! – „Mindenkivel jóba köll lenni”... befogták a szájukat...

Azt '85-ben kezdtük tervezni, hogy legyen egy emlékmű. Mentünk ide-oda, azt eljutottunk a Garamszögi elvtárshoz, az átadott a Pozsgaynak, hát mondom annak, a maga édesapjával a Donnál voltunk, az ő barátjának a neve is ott van – mert a táblák akkor már megvótak már – a papájával együtt vonultam '38-ban a Felvidékre. Elmondtam a papája kedvenc viccét, hát győri utászok voltunk mi. Elmosolyodott a Pozsgay elvtárs, rögtön tudta, hogy igazat mondok. No, azt ő átadott Németh Károly elvtársnak. Hát az azt mondja, sajnós a politikai helyzet... – Mondom: mér'? Hát az én unokám most mér katona? A hazáért. Van olyan ember, aki sosem szerepelt a kommunizmusba', de két ember rámondta, hogy ilyen párttag vót, azt ki van téve a tábla a falra, milyen nagy kommunista vót. Közbe csak a pénzér' vót. Hát mondom, köszönjük, N. K. elvtárs, akkor elmegyünk az orosz követségre. Azt mondja, oda tolmács kellene. – Mondom, nem kő, ha négy évig mindent meg tudtam magyarázni, most is fogok

boldogulni. Na, erre meggondolta, és telefonált Érdre, hogy engedélyezi. Azt kellett írni, hogy a fasizmus áldozatai. De azt a táblát kivesszük onnan, majd az lesz, hogy „idegenben meghalt hazafiak”. Azt pontos listát kértek, névsor, hol esett fogságba, hol, mikor halt meg. Egy év két hónap és három nap, de '86. május 3-án két püspök avatta föl... Minden táblán tizenhárom név van, mint az aradiak, mert ők is a hazáért haltak meg... Volt asszony, aki sírva csókolta meg... Van még két üres tábla, összegyűjtöttem harminchárom zsidó család nevét is, akiket '44-ben vittek el, de kellene, hogy a rabbi pénzt adjon, mert a többi százötvenhat névhez a családok adtak pénzt, de hát a zsidók közül alig győttek vissza, nincs, aki adjon.

1986. május. 5. Szakos Gyula székesfehérvári püspök felszenteli az Érd ófalusi plébánia kertjében levő emlékművet
(fotó: Fajkus József)

A II. világháború áldozatai
1939-1945

Gál Lajos

– Mi Parkvárosban laktunk, a szomszédom csendőrbesúgó volt, nagyon kellett vigyáznom. Főleg, mert hogy Romániából jöttünk, így kéthetente kellett jelentkezni a csendőrségen. 1949-ig én még román állampolgár voltam, azt volt itt egy tanácstitkár, az azt mondja: „Gál elvtárs, nincs egy keresztleveled meg egy házassági kivonatod?” De, mondom, van. Bevitettem néki, három hét múlva meg volt az állampolgárságom.

Na, szóval, mivel román állampolgár voltam, nem vittek el katonának, csak '44 októberében hívtak sorozásra. De én nem siettem úgy, mint a többiek, egy nappal később mentem el Székesfehérvárra. Addigra a sorozó tisztek elmentek, a hivatalnokok meg azt mondták, majd egy hónap múlva újra hívnak. Adtak igazolást – mert Csepelen dolgoztam egy hadiüzemben –, és hazaengedtek. Aztán több sorozás nem volt.

Otthon voltunk karácsonykor, a feleségem süttött tésztát [sütemény], a szomszéd nálunk volt, amikor jött a másik szomszéd, és mondja, vigyázzak, mert jönnek az oroszok Bia felől. Jöttek is. Kérdezték, ki a gazda. Mondtam, hogy én vagyok. Az asszony megkínálta őket tésztával, ők meg vonalat építettek ki ott. Egy ideig az én házamban volt főhadiszállásuk.

Aztán hogy egész Érdet elfoglalták, kellett jönni le „robotra”. Én olyan helyre kerültem, hogy a gazdag emberekhez mentünk összeszedni ágyneműt, díványt satöbbi. Vittük Ligetre a Casinóba, akkor ott kórház volt. Aztán a tanácsházán is dolgoztam, az iratokat kellett válogatni meg elégetni. Onnan egy tolmács – nem jut eszembe a neve, pedig ófalusi volt – elvitetett egy Alsó utcai házba, ahol lovak voltak, vagy negyven beteg ló, azokat kellett rendbe tenni. Ott egy kapitány aludt a házban, és az asszony félt tőle. A férjét, aki szabó volt, varrógépestől elvitték az oroszok. Azt mondta, csinálók én itt maguknak helyet, aludjanak itt. Ott is maradtam, a kapitánytól kaptam papírt, hogy szabadon járhatok a faluban.

Negyvenöt január 4-én éjjel úgy egykor bejön két orosz, elvette a papírom, és mondta, egy órára át kell menni a pékségbe. Az utcán azt eltépte a papírom, és eldobta. Át kellett menni a túlsó oldalra, ottan egy pincébe benyomtak, de már úgy nyomták rám az ajtót, mer' tele volt a pince emberekkel. Aztán ott kihallgattak bennünket, azt reggel hatkor kimentünk az utcára, már akkor ötezer ember állt az utcán.

– *Mit kérdeztek a kihallgatáson?*

– Csak annyit, hogy hát bricseszadrág volt rajtam, és hogy én volksbundista vagyok. Ott volt nékem a csepeli igazolvány, és mutattam azt, meg mondtam, hogy szabó vagyok, én csináltam egy télikabátból. Nem kérdeztek egyébként semmit. Szóval az utcán már ötezer ember állt, hogy honnan hozták őket, nem tudom.

– *Ez a Vásártéren volt?*

– Nem, itt az Alsó utcában. S mikor összejött úgy nyolcezer ember, akkor indits Ercsibe. Mikor Ercsi felé mentünk, itten a százhalombattai úton, ami a vasúton keresztül megy, ott krampácsoltak az emberek. Nagyon sok szerszám volt ottan, és voltak olyan szemfüles emberek, kiugrottak, fölvettek egy szerszámot, azt lemaradtak. Majd azt mikor mentünk tovább, számoltak: ennyi és ennyi ember hiányzik – akik jöttek parasztok, azokat levették a kocsiról, és „davaj”, mentünk tovább.

– *Hányadikán indították el magukat?*

– Január 5-én. Rajtam tavaszi kabát volt, mer' ugye a téliből volt a nadrágom, de jó német bakancsom volt, száz pengőért vettem Parkvárosban. Azt Ercsiben magtárakban helyeztek el, és minden reggel le kellett menni a hajóállomásra, a túlsó oldalról hoztak

muníciót, azt kiraktuk, és akkor meg innen beraktuk a betegeket. Na, elég az hozzá, ezt megcsináltuk három napig, 8-án jött másik nyolcezer ember Érdről. Majd másik nap megint nyolcezer ember.

– *Ez a harmadik csoport is Érdről jött?*

– Hogy honnan hozták, nem tudom, csak annyit tudtam meg, hogy Nagytétény és Érd között volt a magyar hadsereg – ezt már a fogságban hallottam –, a tisztek mind ellógtak, volt egy szlovák altiszt, azt erre hagyták mind a nyolcezer embert. Ez meg azt mondta, nézzék, emberek, mink úgysem tudjuk feltartani az oroszokat – lövészárkokba voltak elhelyezve –, adjuk meg magunkat, nincs más, vagy meghalunk, vagy megadjuk magunkat.

No, elég az hozzá, ott voltunk Ercsiben két vagy három napig még, akkor onnantól elirányítottak Sáregresre és Cecére. Sáregresen is volt egy nagyon nagy magtár, háromemeletes, ott voltunk. Minden reggel le kellett menni, sorba állítottak az orosz katonák. Persze sok román volt köztük, és én ugye megértettem, mer’ Romániából jöttem, és volt, aki bocskorban volt, és mit volt mit tenni, volt egy bicskám – még nem vették el –, levettem a bal lábamról az izét, és behasítottam. Na, mikor rám került a sor, kérdezték, mért van az kivágva. Azt mondtam, szorít. Fenét. Nem szorított, de meghagyták a lábamon. Volt olyan, hogy félcipője volt [valakinek], de jobb volt, levetették, és amit adtak, annak még talpa se volt.

Akkor a németek egy éket előreizéltek a Dunáig. De mielőtt ez megtörtént volna, minékünk át kellett menni a földvári hídon, és mikor már körülbelül két kilométerre elhagytuk a Dunát, akkor egy nagy légi csata volt ottan. Na, most aztán harminc kilométert kellett menni egy nap, tizenhatezer embert kísértek onnantól.

– *Ezeket a számokat megbecsülte, vagy tudta valahonnan pontosan?*

– Hát, az oroszok mondták, hogy körülbelül nyolcezer ember van a csoportban. Na, akkor elmentünk egy harminc kilométert, ott találtunk egy nagy tanyát, ott azt be bennünket istállóba, padlásra satöbbi, ott voltunk reggelig. Reggel kaptunk egy kis darab szalonnát vagy kolbászt, egy kis kenyeret, persze az úton, úgy ettük meg. Elmentünk egy másik helyre, ott meg nagyon kicsi volt a helyiség, nem fértünk be, de volt szalma, azt kellett előrehozni, hetvenöten bebújtak a szalmába, betakarták őket, de reggelre mind a hetvenöt kint rekedt, megfagyott. Akkor elértünk egy nagyon nagy tanyára. Akkor már nagyon éhesek voltunk, ha az út szélén volt kukorica vagy cukorrépa, akkor kiugrottunk a sorból, azt rágtuk. Na, ezen a nagy papi birtokon ilyen nagy tartályokban volt tej. Persze mindenkinek volt valami edénye, és mindenki kapott. Nekem szerencsém volt, mert frisset kaptam, de aki három-négy naposat, azt, szegényt meghajtotta. Elég az hozzá, onnantól elértünk Bajára. Ott bevagoníroztak és elvittek Temesvárra. Ott kivagoníroztak, hát az volt az egy bajom neköm, hogy pont reggelre leesett a hó. Addig ott nem volt hó. Persze ha nem esett volna le... annyira voltam az alagúttól, mint ide a szomszéd ház... ha sikerült volna odáig jutnom csak, engem onnan ki nem hozott volna senki sem, mer’ ismertem az alagutat. Hát Temesváron laktam, gyerek ott voltam, tudja, hogy van az.

– *Milyen alagút volt ez?*

– Régi, még ezerhatszáz felé csinálták, hogy a várból meg satöbbi... Na bevittek, ott az aradi és szegedi út közt voltak barakkok, oda vittek be az 52-es barakkba. Na, ott volt a szerb határnál egy község, hetvenöten voltunk abból a faluból, hát azok választottak barakkparancsnokot. Reggel hatkor fel kellett kelni, ablakot nyitni, kisöpömi, hétkor kimenni, kilenckor reggeli. Na, aztán, hát hogy mondjam, kiütött a zsidók közt a tífusz. Akkor külön választották a zsidókat egy drótkerítéssel.

– *Hogyan kerültek zsidók ebbe a fogolytáborba?*

– Ugyanúgy, mint mi. Akik itt maradtak, egy temesvári barátom, aki a Doberdón lakik, negyven zsidót bűjtatott, egy másik is vagy ugyanannyit. Azt mikor a németek kimentek, a zsidók előjöttek, és azt elfogták őket is. Nem számított, honnan, satöbbi... ember volt ez is, menjen, „davaj”. Na, akkor voltak olyanok, akik nem akartak ott lenni, átszöktek hozzánk. De megfogták, a csomagját átdobták – jó magasról, ahogy a kerítés –, azt hórukk, az embert is átdobták az oroszok. Meg hát, aki úgy olyan volt, hogy erő volt benne, az részt vett benne...

Na, hát hallottuk, hogy hát vagonírozzák innen az embereket be. Eltűnt a mi barakkparancsnokunk az embereivel. Hát, mondom a barátomnak, idehallhass, menjünk mi is a kapuhoz. Hát ott volt az a hetvenöt ember, és száz kellett abba a csoportba, s kilencvennyolcan voltak már. Volt ott a kapunál három-négy ember, de nem akartak elválni. Hát mi odamegyünk, kérdik, ketten vagyunk? Mondom, igen, na, oda belöktek, azt be egy vagonba. Ez február közepén volt. Elég az hozzá, mi ketten jutottunk a vécélikhoz. Mikor ránk zárták az ajtót – volt egy ilyen kis ablak, szögesdróttal –, azt mondja a barakkparancsnok: „Most jó volna tudni, kifelé vagy befelé visznek.” – Mondom: én temesvári vagyok, meg tudom mondani. „Hát jöjjön ide!” Mondom, a kollégám is. „Jöjjön az is.” Akkor azt elkerültünk a vécéliktól. Akkor azt hat nap és hat éjjel tologattak bennünket előre-hátra Temesváron, a Józsefvárosi állomáson.

A harmadik nap elindult a vonat Lugos fele. Na és akkor elértünk Lugostól két állomásra, akkor elkezdenek lövöldözni, mint a háborúban. Azt ott voltunk egy fél napig, azt mégis visszairányítottak, hogy nehogy elaludjunk, vagy mit tudom én. Úgy hogy száz ember volt egy vagonba, ha elindult a vonat, engem fölköltöttek, megálltam, azt ha elaludtam, lejjebb csúsztam, a másik meg rám feküdt, így aludtunk. Azt a hatodik nap elindult a vonat. Mondom, egyelőre Magyarország felé, de kérdés, hogy azt Magyarország, vagy Szerbia lesz, mer’ hat vágány van ottan, na, azt mondom, a szegedi vonalon vagyunk.

Na, visszavittek egész Szegedig. Ottan kipakoltak bennünket, és be a Csillag börtönbe. A Csillag börtön már annyira tele volt, hogy oda tettek be minket, ahol Rákosi elvtárs is volt, abba a külön helyiségbe. Hát ott voltam egy éjjel és egy nap, akkor átvittek a föld alatt a fonodába, ahol a rabok köteleit csinálták. Ott azt találkoztam a szomszédjaimmal. Ott azt száz embernek kellett parancsnokot választani. Hát aztán én soha nem voltam parancsnok, de tizes csoportvezető voltam. És hát mi, szomszédok, legyünk együtt. Voltak román csoportok, és voltak magyar csoportok. Én kivettem aztat, hogy ha a magyar csoportnál voltam, és hozták kondérban az ennivalót, ha maradt, akkor hát akik a vezetőség voltak, azok ették meg a maradékot. A román csoportban – azok is magyarok voltak, de elrománosodtak, a nevük is magyar volt, de törték a magyart –, mindig azok közé mentem, azt a szomszédaimnak nem tetszett: „Mért megyek azokhoz?” Azt megmagyaráztam nekik: ha kiosztották az ennivalót, és maradt egy húsz-harminc személyre való, akkor kiválasztottak húsz-harminc embert, most ezek jöjjenek „cufuszért”.⁸⁶ Másik alkalommal másiak. Mindegyik evett, de a magyaroknál csak a klikknek jutott.

Na, elég az hozzá, hogy a földön feküdtünk a padlón, és nem tudtam fölkelni. Vagyis fölkeltem, de elestem, s elütöttem két másik embert is. Akkor el akartak vinni; volt ott egy német orvos, aki megvizsgálta a betegeket. De nem mentem el, hátha csak egy kis rosszullet. Másnapra megint csak négykézláb tudtam mászni, és megint eldőltem. Majd

akkor megfogtak – az is parkvárosi volt, az egészségügyisnek volt beállítva –, azt elvittek az orvoshoz. Az orvos azt mondta, hozzák ide a cuccom, mer’ tifuszban vagyok...

Ott voltunk, valami ötvenet kiválasztott így. Aztán jelentés ment, azt reggel jött az izé, hogy hát csak huszonnégy embert, mert többre nincs köll.⁸⁷ Válassza ki a súlyosakat! Kiválasztott. Már akkor úgy voltam, hogy hát magamhoz tértem, és akkor elvittek vissza a Csillag börtönbe. Ottan az emeleten kaptunk helyet, és az eü. parancsnok kérdezte: „Vannak érdeiek?” És hát azokat külön rakta, mer’ ő is érdi volt. Én mikor beértem, rá egy szalmazsákra, azt ott voltam két napig eszméletlenül. Ottan kaptunk hatvan dekagramm kenyeret, elég finomat. Két nap után a lépcsőn le tudtam menni, de lenn összeestem. Azt jött egy autó, azt föl az autóra, hát négyen voltunk. Az ipariskola volt a kórház, oda bevitték bennünket. Hát kinyitják az ajtót, mi négyen leestünk az autóról. A többiek leugráltak, sorba állították őket, elkezdtek számolni. Én magamhoz tértem, csak annyit hallottam: „pety, pety, pety...” Hát négy ember hiányzik, akkor a kórházparancsnok főrendelt mindenkit a szobájába. Persze, mink ott feküdtünk. Kérdik, melyik szobába valók vagyunk. Azt megörültek a katonák, hogy megvan a huszonnégy ember.

Akkor onnantól lehetett menni a fürdőbe. A fürdő miből állt? Levetette az ember a ruháját, aztat fertőtlenítették, és akkor voltak ottan szintén rabok, és ilyen söprüvel lesöpörték az embert. Azt be kellett menni egy szobába, azt ott padok voltak, de pincében volt, és vártuk a ruhánkat. Na, éjjel hozták a ruhát. És persze úgy bedobálták, mindenki válasszon. Aki bírta, az kiválasztotta. Elég az hozzá, az én ruhámat fölvette egy pici ember. Az ő ruhája meg maradt énrám. A nadrág térdig ért, a kabátot nem tudtam magamra venni. Majd aztán egy szobába kerültünk a pici emberrel, és megbeszéltük, hogy reggel kicseréljük a ruhákat. Reggelre meghalt... elvitték, hát én maradtam abban a nadrágban.

Hát ottan voltam, nem tudtam beszélni, nem nyílt ki a szám. Volt egy Kis-Oroszországból⁸⁸ való, Virág Ferencnek hívták, egészségügyis volt. Ha valamelyik beteg kíváncszott kimenni, kivitt minket, mert hát olyan soványak voltunk. Hát elég az hozzá, mindig kilenckor jöttek az orvosok. Egy áprilisi délelőtt látom, hogy az egyik ablaknál üres ágy van. Nyolcvanan voltunk a szobában. Odamásztam négykézláb, de akkor már jöttek az orvosok: „Hova megy, Gál?” Szólni nem tudtam, de megkapaszkodtam az ablaknál. Azt mondja az orvos: „Mi az, öngyilkos akar lenni?” Hát, ahogyan fölállok, látom a feleségem egy másik asszonnyal. De nem a feleségem ismertem meg, hanem a másik asszonyt, mert a feleségemen másik kabát volt. Meglátott, de nem állhatott meg, mer’ keskeny utca volt, és nagyon sokan jártak ott el. De én már akkor estem vóna hanyatt. Na, az akkor tudott beküldeni édességet meg egy fél kiló szalonnát. Úgyhogy attól [megerősödtem], egyébként is jó koszt volt ottan, de hogy honnan vették azt a sok csülköt és körmöt, mert mindig körömpörkölt volt az ennivaló. Na, elég az hozzá, akkor én már kezdtem segíteni, az ennivalót kihordani, satöbbi. Volt egy doktor, annak varrtam posztóból papucsot, a családjának is. A feleségem meg kívülről pénzelt, vágta itthon disznót, és hát odahozta az orvosoknak. Na most, elég az hozzá, a Virág, én, a csepeli Bodor Géza, meg még egy, annyira meghíztunk, hogy már egymázsásak voltunk. (Április 16-án talált meg a feleségem, akkor még csont és bőr voltam.) Hát persze, birkóztunk bent ottan. Nem tudtunk az erőnkkel mit csinálni. Majd azt egy alkalommal az egészségügyisek csináltak két futballcsapatot. Nagy udvar volt, hát futballoztak ottan. Jöttek az orosz tisztek, nézték, azt másnap az összes egészségügyist elvitték Oroszországba. Ez a Virág Ferenc belelépett egy csatornába, kifecamította a lábát, így azt ott maradt. A „lityinant”⁸⁹ persze tiltakozott, hát mit csinál ő egyedül, ennyi ezer között.

Egy huszonnégy órában száz-százhusz ember halt meg, de mindig pótolták azokat. Elég az hozzá, a Virág beszélt oroszul, adtak neki mankót, azt megbízták, hogy egészségügyiseket állítson. Azt mondja nekem, van egy jó állás. Boncost keresnek. „Á, én egy halottra rá se tudok nézni!” – mondtam. Két óra hosszát gyözködött: ha nem megyek, kivisznek az oroszok, satöbbi, hát elvállaltam. Egy segédtanár volt a kórbonctanról, Szegedről, Degrelnek hívták. Az csinálta, de mikor már ment, csak a szívet vette ki. Meg kellett állapítani, hogy mibe’ halt meg. Na, elég az hozzá, három nap után már én is boncoltam. Úgyhogy százkilencvennyolc embert boncoltam én. Abból volt tizenkettő, akit megskalpoltam, ötvennégy vérhasast boncoltam föl, a többi leginkább tüdőbeteg volt.

– *A skalpolásra miért volt szükség?*

– Nem találtak semmi baját. Ha mérgezés van, akkor a vese meg szokta mutatni, de ha az se, akkor meg kellett skalpolni, és ahogy a koponyát levettük, azt el kellett küldeni Szegedre a kórbonctanra. Hát minékünk, hogy hát betegek voltunk, kivették a vérünket fiolákba, azt elvitték, másnap visszahozták, s akkor farba visszanyomták. Az volt az orvosság. Hogy mit tettek hozzá kórbonctanon, azt nem tudom.

Majd az volt – már a vége fele a boncolásnak –, hogy nem minden embert boncoltunk föl, csak ki volt választva, hogy azt kell. Volt ott egy törökbálinti, panaszkodott a hasára mindig. Mikor meghalt, utána egy órára fölvtük: egy méter belin ötvenkét fekély volt. Szóval abba halt meg.

Egyszer behoztak egy németet. Orvos volt, Budapesten gyógyított, fiatal ember volt. Ez meg akart szökni – egy csónakkal egész Visegrádig eljutott, de ott elfogták. Na, ez bevett egy mérget, amitől első nap egy óra hosszát remegett, második nap kettőt, mire Szegedre került, már csak egy órára nem remegett. Akkor mondta ezt el, meg megadta a menyasszonya címet, azt meghalt... Ő volt az utolsó, akit felboncoltam és megskalpoltam. Na, akkor voltunk két hétig munka nélkül, de mi mindenből duplát kaptunk. Volt egy osztrák fiú – akkor még jól tudtam németül –, azt mondja nekem egy alkalommal, mer’ mitőlünk meg az osztrákoktól mindent elvettek, még egy tüt se hagytak meg, a németeknél meg az aranyat is meghagyták, és az oroszok pénzér’ vették tőlük azt a sok aranyat. Na, szóval, az mondja: „Te itt vagy közel, a feleséged is közel, az enyém messze. Küldjön be a feleséged gyümölcsöt, azt kipurciózzuk.” A bonckamra a házmester konyhájában volt, a szobában laktunk mink. Oda bevitettem a csomagot, amit beküldött a feleségem. Egy púpozott csajka volt „egy kg”; tíz kilóból csináltam tizenhét kilót. Azt elvitte az osztrák a németeknek, úgyhogy így tartottam el saját magam meg a feleségem. Hetente ezerkétszáz-ezernégyszáz pengőt is küldtem ki neki.

Na, azt beosztottak fürdősnek, ott voltunk három hétig. Nekünk akkor vigyázni kellett, nehogy orosz tiszttel találkozzunk, mer’ a Bodor is úgy járt: összeakadt az udvaron egy tábornokkal, azt másnap már vitték is. Létszámkor ki se mentünk, csak a segédtanár jelentett minket.

Na, azt akkor bevagonírozta Szegeden, jöttünk ’45. július 29-én. Akkor már száztizenöt kilós voltam, normálisan úgy nyolcvannégy. Én akkor nem mertem két évig még csak le se jönni a faluba... Mindig féltem attól, hogy „davaj” lesz... Azt fakitermelésen dolgoztam, a Siónál vágtunk. Egyszer véletlen itt voltam Érden, mikor gyűlés volt, agitálták az embereket a téeszbe. Végigmondták a dolgot, azt írja alá, akinek tetszik. Eltelt negyedóra, senki se írta alá. Azt akkor én mondom, aláírom. Erre mondták, hogy én nem is tartozom ide. Azt végül mind aláírta, és engem is bevettek – így alakult meg a Benta Tsz.

– *Volt később bármilyen hátránya vagy előnye abból, hogy fogságban volt?*

– Annyi az egész, hogy már mink Temesváron hallgattuk az orosz rádiót, de csak titokban. Temesváron nem volt munka a szakmámban, hát elmentem a kalapgyárba segédmunkásnak. Mikor tizenöt éves voltam, '26-ban. Na, ott dolgoztam, és téglajegyet kellett venni, és abból építettük a munkásotthont, kétemeleteset. Az első emeleten hatszáz férőhelyes mozi volt, a földszinten üzletek, és aki tagja volt a pártnak, az húsz százalékkal olcsóbban vásárolhatott ottan.

– *Melyik pártnak volt a tagja?*

– A kommunistának. Azt '26-ban kiáltották ki Temesváron. 1932-ig létezett. Akkor tavasszal egy vasárnapon ilyen gyerekelőadást tartottak a moziban, akkor körülvette a katonaság, és összelövöldözték az összes ablakot, és betiltották a kommunista pártot. De hát mink azért a föld alatt csak dolgoztunk. Hogy eltereljük a hatóság figyelmét, bementünk a református ifjúságba. Hát ott volt katolikus is, zsidó is, minden. Hát '39-ig, míg át nem jöttem, ott bújtam. Akkor Pesten dolgoztam a Hattyú Gőzmosodában, és ott volt egy özvegyasszony – akkor a feleségem még nem volt ideát –, hát így elkísértem a Széna térig, ott ő fölült az autóbuszra, de mindig akart vinni a nyilasházba, de én mindig lebeszéltem. Hát ő nagy nyilas volt, én épp ellenkezőleg voltam. Tudod, aztán visszafele akármelyik hídon jöttem át, egy alacsony, tömzsi nő mindig a közelembbe akart jönni. De egyébként meg volt mondva, hogy kettesben mehetek az utcán, de hármában nem, mivel román katonaszökevény voltam.

– *Őn a behívó miatt szökött át 1939-ben?*

– Nem. Hogy mondjam, bevittek bennünket ilyen honvédelmi munkára, vasutat építettünk volna Brád és Déva között, hegyeket vágtunk, satöbbi. Na, és oda kaptam behívót mindig. Avval a papírral szöktem meg, így voltam katonaszökevény. Na, és akkor mindig a nevemen szólított az a nő: „Gál elvtárs!” Úgy csináltam, mintha nem is nekem szólna, mindig attól féltem, hogy spicli. Mindig a tömeg közé mentem, a villamosra is úgy ugrottam föl, mikor elindult már. Elég az hozzá, kétszer mentem a Ferenc József hídon,⁹⁰ háromszor a Margit hídon, mindig ott volt, azt harmadszorra megfogott a nő; nagyon kevesen voltak akkor a hídon. Hát, mondom magamban, csak megtudom már, mi a helyzet. És akkor elmondta, hogy Temesvárról kaptak hírt, hogy átjöttem, megadták még az itteni címemet is. Hogy hát lépjek be itt a mozgalomba. Na, elég az hozzá, elmentünk az Almássy térre. Ő bement egy kapun, majd menjek utána, az emeleten van egy helyiség, újságok vannak felakasztva, tegyek úgy, mintha olvasnék, majd jön egy magas fiatalember piros szegfűvel, az nem fog szólni, de én menjek utána. Na, ha ott valaki mondja, hogy keressek egy ajtót, én nem találom meg. Na, ott volt egy kis szoba, egy nő az asztalnál. Tovább egy másik ajtón, két asztal, egy nő meg egy férfi. Azt onnantól lementünk egy csigalépcsőn a pincébe. De olyan sokat kellett menni, én azt hittem már, hogy a föld alá megyünk. Azt menünk egy folyosón, ottan zörgést hallottam. Gondoltam, most lesz a végzetem. Azt ottan kinyitja az ajtót, betessékel, ott van az a tömzsi nő is. Hát ott egy nyomda volt. Ilyen rakás rányomásos röpcédulát adtak. Én Kispesten laktam, azt az Üllői úton végig elszórtam.

– *Mi volt ezeken a röpcédulákon?*

– Én már nem emlékszem rá.

– *Mikor történt ez pontosan?*

– 1940-ben. Nem, 1941-ben, mielőtt jött volna a feleségem. Mi '41. november 1-jén jöttünk Érdre lakni, én így nem is ismertem sok érdit. Mert Parkvárosba, hogy úgy mondjam, akiket kitiltottak Budapestről, azok mentek lakni. Én a Horthy körtéren⁹¹

láttam egy hirdetést, hogy Érden van erdő eladó, vettem két telket részletre, kilencvenhat fa volt benne. Tüzelő volt, építettem egy háromszor hármass szobát, konyhát, pincét.

Na, elég az hozzá, egyszer látom, hogy egy vagy két ember követ. Ottan az Üllői úton volt egy nyomortanya, na, ott mindig sétált egy rendőr. Na, megyek úgy hatvan lépésre a rendőrtől, volt egy oszlop, arra is raktam cédulát. A rendőr észrevehetett valamit, mert kiabált utánam, én meg úgy csináltam, mintha nem is nekem szólna, mentem tovább. Azt láttam, hogy az a két személy kérdez valamit a rendőrtől. Így én tovább tudtam jönni, és egész Kispestig tovább szórtam a röpcédulákat. Először három nap után kellett visszamennem, azt egy hét, azt két hét, azt végül három hét után. Akkor azt mondták, csak két hónap múlva jelentkezzek. Hát úgy is volt. Azt akkor azt mondták: „Tudja-e, ki mentette meg a rendőrtől? Mi ketten voltunk, mi tartóztattuk fel. Azt lestük, hogy a megbízást végrehajtja-e.” Aztán ezt a sejtet is feloszlatták '42-ben. Vagy '41-ben. Én nem gondoltam, hogy valamikor szükségem lehet arra, hogy papírt adjanak, meg hát félt az ember a házkutatástól is.

Elég az hozzá, mikor fogságban voltam, kérdezem a feleségem: „Milyen pártok alakultak?” „Szocdem, kommunista, kiscgazda satöbbi.” Mondom: „Te milyen pártba vagy?” „A szociáldemokratában.” „Azonnal átiratkozol a kommunistába!” Ahogy én hazajöttem, első volt, hogy én a kommunista pártba iratkozzam be.

És azóta is párttag vagyok, de most már meg kell mondani úgy, ahogy van, nem azért a lóér' harcoltunk, ami most van. Evvel meg van mondva minden. Mer' ez a politika sehogy sem a kommunizmus felé vezet.

Póth József

– Honnét kezdjem? Én utász voltam, '44. júniusban szereltem le a Szovjetunióban, Kartocska községben, tizenhét hónap után. Hazajöttem, azt karácsonykor már itt voltak a szovjetek, és január 8-án kidobolták, hogy tizennyolctól hatvanéves korig gyülekezzenek az emberek. Kimentünk a Vásártérre, azt tíz óra körül körülfogtak géppisztolyos őrök, és vittek egész Bajáig.

– *Hányan lehettek körülbelül?*

– Kérem szépen, volt Érd, Tárnok, Diósd, Sósút, olyan öt-hatezer ember. Aztán közbe' Ercsibe' szállásoltak először, onnan lementünk egész Földvárig, ott átmentünk a Duna-hídon. Akkor megszökhettem volna, de a sógorom lebeszélte. Azt ő meghalt Szegeden, engem meg kivittek a Szovjetunióba. Na, Bajáról azt átküldtek Temesvárra, ott kiütött a tifusz meg a vérhas, hullottak az emberek, mint ősszel a legyek. Onnan azt visszahoztak Szegedre, a Csillag börtönbe. Ott feljavítottak, azt pünkösdvásárnap bevagoníroztak, azt irány a Szovjetunió. Egész kivittek a Volgához, Szaratov városába. Ott volt egy nagy láger, legalább negyven-negyvenötezren voltunk, mindenféle nemzetiség. Egy közeli kis községbe jártunk hajót ki-be rakodni. A Szilágyi Józsi volt a csoportvezetőnk. Azt rakodáskor teletömtük az inget lisztel, kölessel, ami volt, azt azzal javítottuk az élelmezést. A fő baj az volt, hogy kevés vizet kaptunk. Ha esett, a tetőről lefolyó vizet ittuk a lágerben. Volt napi huszonöt-harminc dekagramm kenyér, a kórházban valamivel jobb volt. Mer' azt én maláriába estem, elvittek kórházba, azt két-három nap múlva fölvittek vagy százhusz kilométert a Volgán, egy Volszk [Oroszország] nevű városba. Ott azt mindennap kaptunk injekciót vagy kinint, kigyógyítottak. Azt ott kidobolták, hogy mindenki fürödjön meg, borotválkozzon meg, mert megyünk haza. Azt

mégis lefűjták, maradtunk. Azt később mégis hazajöttünk, nyitott vagonokban Máramaroszigetig [Sighetu-Marmatiei, Románia], onnan azt lehoztak Szegedre, ott kaptunk papírt, hogy mindenki mehet haza. 1945. szeptember 7-én érkeztem meg Érdre, a feleségem – addigra megszületett a lányunk is – alig ismert meg, mert olyan szakállas voltam.

Csak azt nem tudom megérteni, mikor már vége volt a háborúnak, miért kellett minket elvinni, mikor itt minden parlagon hevert. Azt mondták, a Sztálinnak hízelegtek a hadifoglyokkal. Meg hogy a Csapkovics – később Szentirmayra magyarosított –, az főhadnagy volt az első világháborúban, és orosz nőt vett feleségül, aztán az mondta azt, mintha mi partizánok lettünk volna.

Jáki Ferenc

– Én Érd-Ófaluban születtem, onnan kerültem öt osztály elvégzése után a székesfehérvári cisztercita gimnáziumba. Érettségi után Zircen tanultam teológiát és filozófiát, azt '42-től Pesten az egyetemet magyar–latin szakon végeztem el. 1944. május 18-án, úrnapián volt az újmiséim az ófalusi templomban. Negyvennégy decemberéig Pesten laktam, akkor hazajöttem, és a KALOT-nak⁹² lettem a lelkésze, úgyhogy ott éltem meg az ostromot. December 8-án kezdődött, s a falu kettészakadt, mert Újfalú a németek kezén maradt, Ófalut pedig Tököl felől az oroszok foglalták el. Na, azt a németek december 24-e után mentek Budára, mer' akkor zárták körül Budát. Január 8-ra dobolták össze a férfiakat, voltunk vagy ötezren. Sorba állítottak bennünket, és én az első sorba kerültem. Hát tél volt, a nagykabátom alatt ott volt a fekete reverenda. Egy fiatal szovjet sétált ott előttünk, egyszer csak odajön hozzám, és kérdi: „Sto szí, tū pop?”⁹³ „Dá, já szvescsenik” Igen, lelkész. Rám néz, és azt mondja: „Davaj, davaj, ígyi dámoj, moli!” Menj haza imádkozni! S így ő emelt ki a sorból. Nem sokra rá a többieket elindították azzal, hogy Ercsibe mennek néhány napra, ideiglenes hidat építeni. Mi azt akkor nem gondoltuk, hogy ez a társaság hadifogolynak fog számítani, s majd Moszkvába jelenteni fogják, hogy ebben a térségben ennyi és ennyi hadifoglyot ejtettünk...

Aztán eltelt egy hét, két hét, és nem jöttek vissza.

A bátyám volt köztünk a sztároszta,⁹⁴ mert beszélt horvátul. Én is sokszor tolmácsoltam nekik. Azt a bátyámtól kérték a volksbundisták névsorát – mer' ugye éltek itt svábok, horvátok, magyarok, rácok –, és ő nem adta. Lehet, hogy nem is volt meg neki, de a lényeg az, hogy nem tudta nekik nyújtani, s akkor őt még külön elvitték január 13-án. Én aztán 17-én biciklire ültem, és elmentem őt keresni. Ercsibe mentem, de úgy félúton a biciklimet „oda kellett ajándékozni” egy szovjet kiskatonának. Azért még este odaértem a táborhoz, és nagyon barátságos volt a parancsnok, tetszett neki, hogy nem kell tolmács. Mondta, reggel 8-ra menjek vissza, most nincs már idő megkeresni. Na, hát ez csak taktika volt, mert reggel kiderült, hogy a bátyám csoportját az éjszaka indították el Dunaföldvár fele. Még lementem Adonyba, de ott semmit se tudtak róluk, ott nem álltak meg. Akkor én hazagyalogoltam, azt csak áprilisban keveredett haza a bátyám; Földvárnál [Dunaföldvár] sikerült meglépnie. Később, február 29-én mentem be Pestre, és akkor találkoztam asszonyokkal, akik az érd-ófalusi káplán vezetésével mentek Szegedre, mert úgy hallották, ott vannak az embereik. Én meg az apáca húgomat kerestem, meg is találtam Békés megyében, Újkígyóson.

Hát ennyit tudok, meg azt, hogy Szegeden, Foksániban [Foksány, Foc□ani, Románia] kiütött a vérhas, és nagyon sokan meghaltak. Alig tudok olyat, aki visszajött. A Keszler Gyuri, de már az is meghalt.

– *Miért vitték el ön szerint az érdi férfiakat?*

– Mondják, hogy a Szentirmay – aki az újfalusi sztarosza volt – tehet a dologról, mert azt mondta, Érden sok nyilas van, nem vállal felelősséget a lakosságért. Nem tudom, ez igaz-e, de különben is, olyan mindegy volt akkor, egy ember mit mond, úgyse tudott volna segíteni.

Jáki Ferenc

„Menj haza, imádkozz!”

Negyvenöt január, Érd. – A vásártéren
majd ötezer férfi: indulásra készen.
Azt mondják, Ercsibe megyünk hidat verni,
hogy könnyebb legyen a németeket kiverni.

A legelső sorban magam is ott álltam,
nagykabátban, alatta papi ruhában.
Nagykabátom alól kilátszott papruhám,
egy fiatal „patrul” rám néz, aztán megáll.

„Tü szi pop” – kérdezi – „Pap vagy?” – Megértettem.
– „Da!” – „igen!” – feleltem, s elszántan ránéztem.
Ez a kiskatona akkor ennyit mondott:
„Igyí dámoj, moli!” Neked ez a dolgod!

„Menj haza, imádkozz” – s intett, hogy siessék.
Férfitársaim is hamar útra keltek.
Jóval később tudtam meg, hogy hova mentek,
s hogy engem a „patrul” mitől is mentett meg.

Kiskatona! Bizony, neked köszönhetem,
hogy negyven év után nem került a nevem
eltűnt pajtásaim emléktáblájára...
Érd-Ófalu őket már hiába várja...

Kegyelettel állok itt, s a táblát nézem,
nevükhöz hajdani arcukat idézem.
Most tudom, mily jó volt a katona szíve,
mikor hazaküldött, s nem vittek „Ercsibe”...

Negyvennégy év múlt el, s ma is tisztán látlak,
kis „patrul”, és ma is hálás szívvel áldalak.
Nem tudom, meghaltál, élsz-e még,
ha élsz, halmozzon el kegyelmével az Ég!

Dudás Margit (özv. Tóth Józsefné)

– Először bejöttek hozzánk '44 karácsony este. Mi még akkor a pincében voltunk, és mikor már elült a zaj, feljöttünk a pincéből. A hátsó szobában laktunk, az első szobában egy orosz „major” – ilyen magas rangú tiszt – lakott. Rendes volt, volt cukra, kávéja, adott nekünk is. Neki köszönhattuk azt is, hogy nem vitték el a tehenünket. Igaz, a libáknak kitekerték a nyakát. A Józsi bácsinak a lovát meg a németek vitték el. De volt köztük sok piszok alak is. Volt, hogy az Ica nénédnek – ő már tizennyolc éves volt, a kórházban dolgozott – a kéménybe' kellett elbújnia a részeg oroszok elől.

Január 6-án éjjel fél tizenegykor innen a kert felől bejött hozzánk két vagy három orosz Glavati Jánossal, az volt a tolmács. Mondták a nagyapádnak, keljen föl, öltözzön. „Minek?” „Jön velünk, mert igazoltatás lesz!” „De éjjel?” „Igen, igen, davaj, davaj!” Apám felöltözött – a tiszt ki se jött az első szobából –, és elvitték hátul. Mentek a szomszédba, a Palkovics bácsihoz, azt is elvitték, meg a Varga bácsit, meg a Deffendet – annak is volt öt gyereke –; az Alsó utcában egy pincébe zárták őket.

Másnap jöttek az oroszok a kovácsműhelybe patkoltatni, de hát apám ugye nem volt sehol, erre adtak egy papírt anyámnak, hogy azzal menjen a városparancsnokhoz. Az egy Szentirmay nevű egyén volt, annak csak alá kellett volna írnia, és akkor a nagyapádat kiengedték volna. Nem írta alá. Mert azt mondta, Érden partizánok vannak. Mindenkire azt mondták, hogy partizán.

Ha a Lajcsi – a keresztapád – itthon van, azt is elviszik, mert nyúlánk volt, hiába csak tizennégy éves. Később, tavasszal, egyszer el is akarták vinni, de én odaálltam, és azt mondtam: „Márpedig az apám már elvitték, az öcsém még gyerek, ezt el nem viszik!” Úgy meglepődtek, nem szóltak semmit, és elmentek.

Na, akkor 8-án kihirdették, hogy minden tizenhat és hatvan év közötti férfi jelentkezzen a Vásártéren. Ezekhez hozzácsapták a nagyapádékat is. Aztán elhajtották őket Ercsi felé, voltak vagy háromezren. A Paprikás néni meglátta apát a menetben, és odakiáltott neki: „Jaj, Dudás úr, ugorjon ki a sorból, lépjen be a kertkapumon!” „Nem – mondta apám –, megkapom az igazolványt, és megyek haza a gyerekeimhez.” Nem lépett ki. Volt, aki kilépett, és lelőtték. Volt, aki haza tudott szökni. De az apám nem reszkírozott a hat gyerekkel.

Az egész előzménye az volt, hogy apát '42-ben behívták katonának. Volt nála egy első világháborús kép, és az akkori tisztje – aki rajt volt a képen is –, az volt ott a bevonulásnál. Amikor felismerte, és megtudta, hogy hat kiskorú gyereke van, azt mondta: „Idehallgasson, álljon a sor végére, ne mondja, hogy kovács, és ha én talállok egy másik kovácsot, akkor én magát leszerellem.” Így is lett. Megmenekült a Don-kanyartól. Ez a borzasztó, hogy onnan megmenekült, nem volt katona, nem volt párttag, nem volt semmiféle szervezetnek a tagja, és mikor már vége lett volna a háborúnak, az oroszok vitték el... És én később, ha mondtam ezt valahol, nem hitték el, azt mondták, a németek vitték el, pedig az oroszok voltak.

Valahol az Isonzónál, 1918-ban. A fénykép, mely „megmentette” nagyapámat a Donkanyartól...

Na, aztán a nagymama Ercsibe utána ment a Pityuval, de már továbbhajtották őket, mire odaértek... Egy orosz teherautóval jöttek haza, anyámat hagyták leszállni itt az ipari iskolánál, de a Pityu bátyádat – aki tizenkét éves volt – nem engedték le. Úgy kellett a robogó kocsiról leugrania...

Utána apáék lekerültek Szegedre. Április előtt anyám oda is utánament. Még látta apát a Csillag börtön kapujánál, a Gál bácsival volt, még integetett is a svájci sapkájával. Aztán még jött egy lap, hogy „Jól vagytok!”. Többet semmi hírt nem kaptunk. 1947-ben értesített a Vöröskereszt bennünket: „Hozzánk intézett megkeresésére válaszulva közöljük, hogy a xxx feljegyzései szerint, csak a következő adatok állnak rendelkezésünkre: Dudás Lajos 1899. Vágó Erzsébet, Érd meghalt 1945. IV. 8. Csillag börtönben volt hadifogolytáborban. Földi maradványai a tömegsírok egyikében vannak eltemetve. A halálesetre és eltemetésre vonatkozólag felvilágosítást adni senki sem tud.”

Többet nem sikerült senkitől se megtudni. Az adatok nem teljesen jók, mert nagymamát Hajas és nem Vágó Erzsébetnek hívták. Ma se tudjuk biztosan, hol lehet eltemetve. Talán a szegedi Belvárosi temető egyik tömegsírjába’.

MAGYAR VÖRÖSKERESZT
SZEGEDI FIOKJA
SZEGED
SZECHENYI-TER 16. I. EMELET

Adományt küldje be MEG MA
a MAGYAR VÖRÖSKERESZT-
hez, hogy minél többet segíthessünk.

Dudás Lajosné

É r d

36 ucca 38

tábor lelkésze

5559. Dudás Lajosné Érd 36 ucca 38. sz.

Hozzánk intézett megkeresésére válaszulva közöljük, hogy a ~~xxxxxxxxxxxx~~ feljegyzései szerint csak a következő adatok állnak rendelkezésünkre. Dudás Lajos 1899. Vágó Erzsébet Érd. meghalt IV. 8. a Csillagbörtönben volt hadifogolytáborban.

Földi maradványai a tömegsírok egyikében vannak eltemetve. A halálesetre és eltemetésre vonatkozólag felvilágosítást adni senki sem tud.

Szeged, 1947. január hó 23.

ügyvezető igazgató

Szeged, Belvárosi temető

Lócsics Károly

– Én ténylegesen 1935-ben voltam katona, de behívtak '38-ban a Felvidékre, aztán a Délvidékre, Erdélybe is. Negyvenháromban a keleti frontra kerültem. A 2. győri kerékpáros utászoknál szolgáltam. Negyvennégy novemberében hazaszöktem. Karácsonykor gyöttek az oroszok. Itt dolgoztam náluk, itt volt a KALOT a kastélyban, az is az oroszok kórháza volt. Kőműves vagyok, ablakokat javítottam, meg ehhez hasonlókat. 1945. január 8-án elvittek innen. Azt mondták, a tanácsnál kell jelentkezni, tizenhat vagy tizennyolc éves kortól hatvanig. Hát ugye elmentünk föl, és akkor ott összeállítottak bennünket. Körülfogtak, azt indíts Ercsi, Baja.

– *Ön szerint hány embert indítottak el Érdről?*

– Hát akik érdiek voltak, legalább kétezer-ötszáz embert. Érdieken kívül máshonnan is voltak: Sóskút, Tárnok, meg mit tudom én. Velük voltunk biztos háromezren is.

– *Őket is 8-ára hozták Éldre?*

– Igen, de azután utána még egyszer összeszedték az embereket. Na, azt akkor vittek: Ercsi, Baja, Szeged, végig gyalog. Ha hiányzott nekik ember, még a postást, vasutast is elkapták, be a sorba... Szegeden a Csillag börtönbe voltunk bezárva. Kaja nuku. Májusban bevonatoltak bennünket, Temesvárra vittek, onnan meg a Kaukázusba. Közben hát rengetegen... Temesváron meg Szegeden, nem akarok marhaságot mondani, de úgy szórták az embereket a gödörbe. Na, akkor mentünk át a tengeren, román hajóval. Kiraktak bennünket, ott aludtunk a tengerparton, romos épületekben. Aztán fogtak bennünket, és szétszortíroztak, mer' nem egy helyre mentünk, voltak, akiket Szibériába vittek, de én csak a Kaukázusban voltam. Voltak itt románok, bulgárok, japánok, ott dolgoztam, mer' én kőműves vagyok, megmondom a nevét: Kutaiszban [Oroszország, Krasznodar környéke]. A többiek jártak ki dolgozni az erdőbe, kőbányába, mészégetőbe.

A kenyéradag hatvan dekagramm volt, hol kaptunk, hol nem, volt úgy, hogy három napig nem kaptunk, azt egyszerre meg hármat is – csak az volt a baj, hogy a kiéhezett gyomorral... –, azt olyan volt a kenyér, ha összenyomtam a kezemmel, a víz folyt ki belőle.

Egyszer jött a parancs, hogy itt a Rákosi meg a Tildy, hogy aszongya: „Magukért jöttünk, hazavisszük magukat.”

– *Oda a lágerbe ment el Rákosi és Tildy?*

– Én nem láttam őket, csak a táborban mondták '47 májusában. Akkor állandóan mondogatták, hogy megyünk haza. Először mentek a románok, utána mink, a németek még maradtak. Így azt '47. augusztus 2-án értem haza. Előbb Foksaniban [Foksány, Focșani, Románia] voltunk egy lágerben, és onnan jöttünk Debrecenbe. Na, elég az, ennyi volt.

– *Családot hagyott itthon?*

– Feleséget meg egy kislányt, az meg is halt... hát, mit mondjak még? Debrecenben – akkor voltak a választások – behívtak bennünket egy szobába: „Hát tudják, hogy ki hozatta magukat haza?” „Persze hogy tudjuk, Rákosi...” – Azt akkor adtak lekváros téstát, mer' Debrecenig marhavagonban hoztak, kenyér meg víz, hárman meghaltak akkor is...

Két mankóval jöttem haza, most is a lábaim teljesen odavannak, meg a kezeim is. Nem mindegy ám az, kaja nuku, és dolgozni „proceszba”.⁹⁵ Na, a végén már kaptunk néha valami vitamintablettát. Na, elég az hozzá, hogy ennyi volt. Azt, hogy milyen élet volt... nem jó arról beszélni, földézni se. Amikor elvittek, abba' a hóba', jó tél volt, hát nem voltunk mi felkészülve, hogy ruha, meg mit tudom én, ettük a havat, azt sokan felfordultak, ottmaradtak az árokban. Mondom, nem jó erről beszélni se.

– *Az oroszok megindokolták, miért hurcolták el magukat?*

– Nem mondtak semmit. Azt mondja az egyik: „Hány oroszot lőttél agyon?” „Ahány a puskámra került!” – mondtam marhaságból. Na, azt ütöttek-verték bennünket, zavartak a melóra. Barakkokat építettünk, de nem a foglyoknak, hanem nekik. Akik jöttek, leszereltek, mer' nem hazaengedték azokat a katonákat.

– *Sikerült a fogságból üzenetet küldenie?*

– Hát én írtam, mer' mindig jól dolgoztam, mindig kaptam levelezőlapot, meg rádió is üzentem. Persze, azt mondták... Azt '47 húsvét napján melóztam, és találkoztam egy repülő főhadnaggal. Kérdezi tőlem: hol laksz? Mondom: Budapesten. Hát ő volt ott. „Család van?” „Van, de talán meghalt mindenki, mert mindenkinek írtam, és nem jött válasz.” „Dehogy is – azt mondja –, na írj egy lapot, és majd én elküldöm.” Azt adott dohányt, kukoricás lángost. Na, ez a lap meg is jött, így '47 áprilisában kaptam meg az első és utolsó levelet, abban írta a feleségem, hogy apám, húgom, kislányom meghalt... ő jól van, leköltözött Zalába a rokonaihoz.

Na jó, hát ennyit tudok mondani. Nem akarok hazudni, de az biztos, hogy a fronton annyi ember nem halt meg, mint a fogságban. A fagy, a vérhas, a tífusz, az éhség... Én most hál' istennek itthon vagyok jó egészségben, családom utána lett négy, tíz unokám... Semmi olyan jót nem tudok mondani, hogy hát a fogság alatt... Hát lehetne itt mesélni, de örülök, ha nem kell róla beszélni... Egyszer-kétszer a gyerekek kérték, akkor azt sírtak, azt az óta nem is mesélek én senkinek...

Arról, amit én kibírtam, meg akik még túléltek, arról lehetne beszélni... Hazudni, lopni, csalni, azt megtanultam... mert amit csak lehetett szerezni, hogy a gyomorba, mer' az a kaja, amit ők adtak... meg nem volt lábbelim se. Na, hát ennyi.

– *Milyen barakkban laktak?*

– Hát fődbunker volt, meg saját magunk csináltunk sparheltot, ott, ha tudott valamelyik szerezni kaját, megfőzte, azt mikor látták, hogy füstül, begyűttek az oroszok, azt fölrugták, még jó, ha meg nem vertek bennünket. De mit csináltak?! Mikor jött egy ilyen – ők úgy mondták: „bolsój komiszol” –, ilyen nagy ezredesek, ott volt a láger végén elkerítve két disznó meg ökör, azt azon a napon valamivel jobb kaja volt. Ezt csinálták.

Volt, hogy bekerültem barakkba, ahol krumpli volt, és tüzelni kellett egész éjjel, hogy ne fagyjon meg. Azt sütöttem a krumplit... hány embernek adtam ki! Meg volt egy edényem – amerikai konzervdobozból –, azt teletöltöttem, azt reggel vittem. Mer’ az a lötyty, amit reggel négykor adtak... de hát ez nem sokáig volt. Na, azt volt úgy, tisztelknél voltam, mer’ annyira leromultam, hogy nem tudtam dolgozni, azt a tisztelknél voltam, mindennap ráztam nekik a pokrócot.

– *Ezek orosz tiszték voltak?*

– Nem, magyar meg román tiszték, ezek brigádvezetők voltak, ezek kaptak vaját meg fehér kenyeret, füstölt halat meg cukrot is. Azt mondta ott egy ezredes: „Károly, nézze, amit tud, egyen!” Úgy ettem volna, de nem bírtam, össze volt állva a gyomrom. Azt valaki azt mondta, egyek nyers uborkát, arra megjön az étvágyam. Akkor össze is szedtem magamat egy kicsit, de azt megint elvittek a francba. Azt elvittek valami kolhozba, ott én mint kőműves dolgoztam. Azt ott tehenek, birkák voltak, kukorica, meg kértünk tejet az oroszoktól. Azt persze sokszor nekik se volt. Volt, hogy ősszel kihajtottak az erdőbe vadkörtét szedni, azt megaszalták, azt az volt a „kompót”. Volt sok, aki mikor hazajött, sokat evett hirtelen, azt belehalt.

Na, azt az egyik építkezésen volt egy orosz mérnök. Azt az szibériai volt, de oda internálták őt évre. „Én nem loptam, hazudtam, csaltam, csak megmondtam az igazat. De nem bánom.” Nekem elmondta ezt, de a másik orosznak nem, mer’ nem tudta, ki az, mer’ mindig cserélték őket, hogy ne tudjanak kötni valamit...

[Karcsi bácsi épp kezdett belelendülni a mesélésbe, de aztán több történetet nem mesélt, ugyanis hazajött egyik unokája az iskolából... – D. L.]

Eszes Vendel

– Én nem voltam katona. 1943 őszén kaptam egy behívót, és én ugye a MÁVAG-nál dolgoztam, ami ugye hadiüzem volt, és az történt, hogy bevittem a katonai irodára. Azt szoltak egypár nap múlva, hogy maradok tovább dolgozni. Egy darabig még ott a repülőüzemben esztergáltam, akkor jöttek a bombázások, akkor kitelepültünk az Orczy útról Pilisvörösvárra, a bányatelepre. Ott dolgoztunk ’44. december 24-ig, illetve tovább is, de én karácsony napján egy nyilas teherautóra kéredzkedtem föl Pilisvörösváron, és az behozott a Déli pályaudvarig. Onnan gyalog jöttem haza, de már este nyolc óra volt, mire Érdre értem.

Itt még akkor német katonaság volt, de már aknabelövések voltak – Ófaluban 6-a óta már az oroszok voltak –, az első vonal itt a templomnál volt. Meg is állítottak itt a katonák, hogy hova megyek. Azt mondtam, hogy fehérneműváltásért és kajáért, mert vissza kellene mennem dolgozni. Kérdik: meddig megyek? Mondom, ide a 10-12. házhoz. Akkor hazajöttem, és ez senki földje volt akkor. Másnap reggelre – fönn a pincénél álltunk a papával, és a Fő utcánál láncaltapokat hallunk csörögni, és akkor az oroszok már nyomultak előre. Bocsánat, ez egy nappal később volt. Én kártyázni

készültem a szomszéd házba, a Versitsékhez a pincébe. Én kimentem az utcára – mintha természetes volna, hogy az utcán kell közlekedni, s nem a kerteken –, és egy hatalmas tömeg állt itt a Tuncsi bácsiék előtt: hát orosz katonák voltak, megszálló gyalogság, és ezek ott érdeklődtek, s a Tuncsi bácsi rácul beszélt velük. Én meg nagyon hamar visszafordultam, mentem a pincéhez, és mondtam, hogy oroszok vagyunk. Na, hát ez volt 25-én, és akkor jöttek katonák, jugoszlávok, akik itten rögtön lisztet meg húst dariztak, azt ki is vittük nekik a Dunához, de nem engedtek egészen a hajóhoz. Aztán utána Ófaluban üvegeztem a nagybácsikámnál, mert a nagybácsikám elmenekült, s két gyerek maradt otthon, mert a mamájuk egy aknátalálattól meghalt. És hazajöttem két vagy három nap után, s akkor nálunk itt az udvarban volt egy autójavító üzem a ruszviknak. Hátról állt egy nagy teherautó, abban volt egy esztergapad. Hát azt én elvegyültem közöttük – volt közöttük két erdélyi ember is, akik beszéltek magyarul. Az egész ház tele volt oroszokkal. És hát én, amit kellett, esztergáltam nekik, s tetszett nekik, hogy én olyan gyorsan megcsinálom azokat az apró dolgokat. Egész rám szoktak, mindig hoztak ezt-azt. Azt ott aludtak benn, én meg itt a konyhában, a földön.

Azt 5-én este olvastam Zilahy Lajostól *A két fogoly* című könyvet. A bátyám az ágyban feküdt a feleségével, én előttük a földön, és volt egy kicsi lámpa, azt sőt tettünk a benzínbe, azzal világítottam. Egyszer csak beállít nyolc-tíz orosz katona, fegyveresen, és mondják, hogy „sztavaj, sztavaj”.⁹⁶ Hát a szobából gyűttek ki az oroszok, és el akarták őket lökdösni, majdnem összekaptak, mondták, mi a háziak vagyunk, ne bántsanak, mert szükség van ránk, de, csak „egy kis munkára”... Én, mintha éltem volna a gyanúperrel, két rend ruhát vettem föl. Elvittek minket a Grozdits házba, ott éjszaka kihallgattak, hogy mink nem vagyunk-e katonák. Mondta a bátyám, hogy ő katona, és hogy ő hazaszökött. Én meg mondtam, hogy nem voltam katona. Másnap reggel ötösével sorba állítottak, és elvittek Ercsibe. Ugyanezen a napon összedobolták az embereket, és vagy háromezer embert ugyancsak odairányítottak Ercsibe.

– *Ez az összedobolás nem csak 8-án volt?*

– Lehet, a dátumban nem vagyok biztos, de lényeg, hogy mi egy nappal előbb értünk Ercsibe, körülbelül százan.

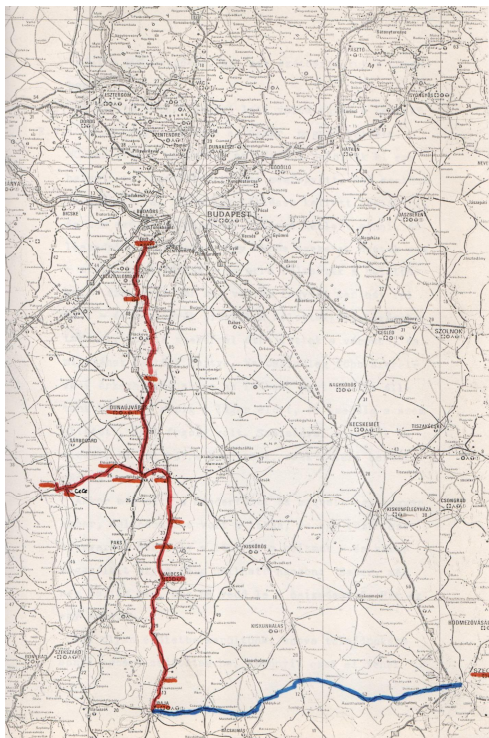
– *Mi lehetett az oka, hogy magukat előbb gyűjtötték össze?*

– Hát összeszedtek, mert volt itt még egypár olyan ember – hát nem besúgó, hanem ezek odaálltak az oroszok mellé segíteni, a Glavati Sztipán bácsi, a Szentirmay – az valamikor Csapkovics volt –, azt voltak még. Talán elbújt katonákat kerestek, idősebbeket nem is hoztak, mind a fiatalabbakat. Hát a nagyapád sem volt egy idősebb ember, negyvenhat éves lehetett? Hát én voltam a benjámin a húsz évemmel.

Lényeg az, a többinek meg azt mondták, valami igazolást adnak. Igen ám, csak hogy a szomszéd községből is hoztak embereket ide, összejött vagy négyezer ember Diósd, Parkváros, Sósút, Törökbálint, Tárnokról. Azt azokat egyben elmarkolták, és hozták őket Ercsibe. Ott ugye egy hídfő volt, mert onnan két-három kilométerre jöttek át a Dunán, a Kácsás-szigetnél. Ott már rengeteg ember volt, mire mi odaértünk. A Wimpffen istállóba’ legalább kétezren voltunk, másnap reggel jöttek a többiek. Na, ott voltunk még egy napot, egész jó hangulat volt, volt aki hozott sonkát, szalonnát, volt mit enni. Elindítottak tovább gyalog, mer’ hogy itt Ercsibe’ nincs munka, tovább kellett menni Földvára. Elmentünk Földvár felé, de nem mentünk be, hanem a cecei útra tereltek. Nagy emberkigyóban mentünk, ezerötven-háromezres csoportokban, lovas meg gyalogos oroszok kísérték. Na, és Előszállásig jutottunk el aznap. Ott megint bekerültünk egy istállóba, egy lucernás padlásra pontosabban. Másnap reggel lövöldöztek az

oroszok, mer' mindenki azon spekulált, hogy elbújik a lucernába, de azt híre jött, hogy az oroszok felgyújtják az egész pajtát. Hát azt így mindenki kijött. Akkor bementünk Cecére, és ott megállították a tömeget, mert akkor volt egy német ellentámadás, és visszafordítottak Sáregresig. Ott behajtottak egy nagy birkaistállóba, ott azt kezdtük észrevenni, hogy itten más bajok vannak, sokkal keményebben viselkedtek az oroszok, és lövöldöztek többször – hogy agyonlőttek embert, arról nem tudtunk még akkor –, és másnap áthajtottak egy hatalmas istállóépületbe, ott halt meg az első ember, idegroham vagy valami ilyesmi következtében. Akkor aznap még egy magtárépületbe hajtottak, és éjszaka lövöldözést, ágyút lehetett hallani, a német front közeledett. Akkor futólépésbe visszahajtottak – de egyharmada orosz volt, akik minket hajtottak – vissza Cecén keresztül Dunaföldvár felé. Reggelre értünk oda, szembejött az orosz tüzérség, nem tudtunk átmenni a hídon. Azt jött egy utasítás, hogy „biztri, biztri”,⁹⁷ azt futva kellett átmenni azon a hepehupás, lerobbantott hídon. A túlsó oldalon kivittek egy rétre Solton, és ott pihenő volt. Az orosz katonák olyan jól fel voltak öltözve, hogy ráfeküdtek a hóra, és úgy pihentek. Meg hát őriztek, ilyen automata golyószórókkal voltunk körülvéve, azt tovább hajtottak Hartáig. Nem a községbe, hanem a Duna felé volt a Teleki Pálnak egy uradalma, és ott már a nyers kukoricát törtük, mert elfogyott a tartalékunk. Osztottak az oroszok valami ételt, de hol az egyik, hol a másik csoport kapott csak. Azt tovább hajtottak Sükösdre, ott a kalocsai érsekségtől mindenki kapott egy csajka tejet. Utána Baján állapodtunk meg, de ott már katonás rendben voltak a foglyok, századonként beosztva. Nagy volt a tél, hideg volt, meg köd, tizenöt méterig ha el lehetett látni. Ott kaptunk kaját, igaz, nagyon rossz helyünk volt, egy istálló padlásán: rengeteg bolha meg minden szar volt, betegség. Ott meghalt az első érdi ember is, Román Pistának hívták, mer' akinek nem volt tartaléka, nem volt barátsága és nem találta föl magát, az elveszett.

Na, ott mi, fiatalok – mer' azért a virgoncság bennünk volt – azt csináltuk, hogy beálltunk századok elé, mer' ott még az emberek nem ismerték egymást, és volt bizony, hogy reggelinél három reggelit is megettünk. Persze, ez azt jelentette, hogy pont egy ilyen Pistának nem jutott... Na, de tudod, milyen akkor az ember...

Érdtől Bajáig 190 km, télvíz idején, gyalog.

Na, Baján voltunk január végéig. Akkor bevagoníroztak, akkor már tudtuk, hogy hadifoglyok vagyunk. Szegeden keresztül elvittek Temesvárra. Temesváron több irányba szétszórták az embereket, Szabadkára [Subotica, Szerbia], Makóra, Szegedre, mer' kiűtött a tifusz, és lezárták a láger egy részét. Temesvár már egy nagyon szigorú, berendezkedett fogolytábor volt, volt vagy hetvenezer ember. A temetkezés úgy történt, hogy volt egy hat méter széles árok, és ahogy hozták a halottakat, úgy ásták tovább az árkot, és a földdel takarták le őket. Rudakkal nyomták le a halottakat, mer' talajvíz jött föl, s míg rádobták a földet... Közben azt még el kell mondani, hogy Baja és Temesvár közt öt napig utaztunk étlen-szomjan a vagonba. Nagyikikindán [Kikinda, Szerbia] hoztak egy – nekem volt pénzem –, az ablakon nyújtottak be egy olyan kétliteres kannába tejet, ötszáz pengőért. Azt ezt szétszórtottuk a vagonban.

– *A reális értéke mennyi lett volna annak a tejnek?*

– Tizenkét-tizenöt pengő, de ugye ez akkor nagyon kellett. Vécé nem volt a vagonban, az ajtónál jelöltünk ki egy helyet, azt szétfolyott, azt megfagyott. Nem mentünk be Temesvárra, hanem egy töltésen kellett leszállni, és nem szállt ki mindenki. Vissza kellett menni, és leszedni a halottakat. Egy ökrös szekeret hoztak oda – mintha most látnám –, és arra fölrakták a halottakat. Azok ugye már meg voltak fagyva, mer' hát tél volt, és a kísérők azokkal a halottakkal elszámoltak úgy, hogy a szekérrel áthajtottak a városon, és mi utánuk lettünk hajtvá. Valószínűleg több szerelvény érkezhetett abban az időben, mert mi ott álltunk vagy fél napig a láger előtt, és ameddig a szem ellátott, csak fogoly volt. Százasaival engedtek be minket, mi jól hátra kerültünk, csak estére került ránk sor.

Akkor még ott, a szederfánál is meghalt egy magyar ember: halinacsizma volt a lábán, és egy tűzér szakaszvezető húzta le a lábáról a csizmát, és akkor megszólalt olyan félig hallható hangon: „Ember, még nem haltam meg, még ne vedd le a csizmámat!” Hát ez egy epizód...

Egy olyan épületbe kerültünk, ahova tulajdonképp annyi embert zsúfoltak be, amennyit csak el lehet képzelni, még ülni se lehetett, kimenni se; ha valakinek kellett, letolta a nadrágját – vagy még azt se –, és ott helyben. Szóval ilyen állapot volt. Másnap reggel ezt a társaságot is szétszórtották barakkokba – ilyen háromemeletes priccsek voltak –, az érdiek nagy része a 27-28-as barakkba került, meg még budakesziek, nagykovácsiak. Igyekeztünk csinálni ételhordó ládát, mert száz emberek adták ki a kaját, nem egyenként. Először egy nagy üstöt szereztünk – azt elvették –, aztán fából szögeltünk össze egy ládát. Úgy negyven dekagramm kenyeret kaptunk, de ott nem volt mérleg, úgy szemre lett szétszótva. Akkor ott nagyon eltetvesedtünk, és elég sok érdi hullott el. Ismeretem szerint névsor is van, vagy a szegedi, vagy a temesvári templomban. A Jáki gyerek állítólag összeírt ezerötven embert, aki Érdről ott meghalt. Ott hagytuk a tifuszosokat, minket pedig valahogy február végén átvittek Szegedre. Gyalog mentünk át a városon a Csillag börtönhöz. Ott érdi gyerekek lekapkodtak szódavizet egy kocsiról, és a Versits Márton ott szódát ivott – mi mondtuk, hogy rosszul teszi –, s mire a börtönhöz értünk, már nem volt hangja, rá egy-két napra meg is halt.

No, a Csillag börtönben voltunk április közepéig. Közben ott már politikai fejtágító is volt, jöttek be Szegedről emberek, akik tartottak beszédet, hát ugye a rendszerrel kapcsolatban... Ott volt először az, hogy ki lehet menni a sertéshizlaldát takarítani. Hát, akik tudtak – ez kiváltság volt. A brigád vezetője a Szilágyi Jóska bácsi volt Ófaluból, és egyik nap értesültünk arról, hogy a Polákovics Jani mamája, a Zsákovics felesége meg az enyém – igaz, akkor még csak udvaroltam neki – itt vannak. Azt a Szilágyi bácsi

beállított engem a Zsákovics Jancsival az első sorba, így kikerültünk a vágóhídra takarítani. Hát ezek a lányok hoztak egy üveg pálinkát meg másfél liter bort, és hát az őrök azért vámozták a dolgokat. A Márta beszélt rácul, és beszélt az orosz katonával, hogy szeretnének velünk találkozni. Hát bevitték egy raktárépületbe, aminek az ajtaja a dorozsmai útra nyílt. Ott a két orosz megitta a pálinkát egy húzásra. Kisvártatva elfeküdtek a kukoricán, azt elaludtak. Ott volt az első, hogy szökjünk meg... És úgy ott már mindig hirdették – ott már politikai fejtágítók és szédítések voltak –, mindenki kap papírt, és írással megyünk haza. Azt abban állapotunk meg a Jancsival, nem szökünk meg, majd a dokumentet megkapjuk, avval megyünk haza. Visszamentünk a Csillag börtönbe, többet nem jöttünk ki. Átkerültünk a repülőtérre. Ott éltük meg a május e-jét és 8-át. Ott már nagyon tág helyünk volt, az időjárás is kedvező volt, mindennap futballoztunk, az ellátás is jó volt. Persze, nekünk, fiataloknak; az idősebbek nem nagyon bírták ezt sem.

Közben ebben a tavaszi időben voltak, akik elgyengültek vagy elhaltak, vagy kórházba kerültek. Azt újabb orvosi vizsgálatnak vetették alá az egész népet, és észrevettük, hogy akiket kiválasztanak orvosilag, azt nem hazaviszik, hanem fogságba. Hát, úgyhogy mi sem ugrottunk mindjárt az első csoportba, inkább elmentünk a reptér hátsó sarkába, azt ott futballoztunk, viccelődtünk, kártyáztunk csak. De azt később már szigorúan ellenőrizték azt, akit az orvos egészségesnek ítélt, és külön táborrészbe zárták, azt összeállították csoportba. Hát így kerültem én is egy csoportba. Itt már érdekes kevesen voltak, még öten együtt. Amikor kimentünk a lágerkapun, láttuk, hogy nagyon komoly őrség vár automata puskákkal. Elirányítottak vagonokhoz, de azok a vagonok már föl voltak szerelve ilyen fátölcséres végével, szóval, hogy hosszabb útra...

Erdélyen keresztül – Ploesti [Ploiești, Románia], Brassó [Brașov, Románia], Szinaja [Sinaia, Románia] – eljutottunk Tekucsiba [Tecuci, Románia]. Tekucsi [Tecuci, Románia] Foksánitól, a híres nagy tábortól körülbelül huszonöt kilométerre lehet; egy olyan láger volt, ami még nem volt meg teljesen, mi saját magunk csináltuk meg a drótkerítést. Körülbelül egy hétig voltunk ott, azt vonattal elvittek Konstancába [Constanța, Románia]. Ott a nép nagyon föl volt hangolva a magyarok ellen; akik a szélén mentek, bizony bele is rúgtak [azokba] az emberekbe. Váltakozva mentünk a szélén, azt volt, amikor a foglyok se hagyták magukat, visszarúgtak, meg pofán vágták azt, aki közel jött, de az oroszok is igyekeztek védeni a foglyokat, illetve távol tartani a lakosságot. Ez már július első napjaiban volt, estére ilyen kerítéssel körülvett, karámszerű helyre tettek egy-egy csoportot. Itt két napot voltunk, esett az eső, viszonylag jó koszt volt. Második este, mikor már kezdett lefeküdni a nép, egyszer csak fölzavartak bennünket, és nagyon gyors ütemben felhajtottak bennünket a Transsylvania nevű gőzösre, amely hajnalban ki is futott Konstancából [Constanța, Románia], és Novorosszijszkba' kötöttünk ki úgy, hogy a Krím-félsziget közelében hajóztunk el. Novorosszijszk [Oroszország] teljesen romokba hevert – ott kihajóztunk, két napot vártunk ilyen romos épületekben, őrség alig volt, de ott nem is lehetett elmenni semerre, mert a lakosság jobban haragudott, mint az őrség. Onnan azt vonattal elvittek egy Kabargyinka nevű állomásig. Az egy műút, és a Novorosszijszk–Batumi vasútvonal kereszteződésénél van. Ott kivagoníroztak, és elvittek az első táborba, úgy hívták, hogy „Temető”, „Muhilna”.⁹⁸ Ebbe a lágerbe már körülbelül háromezer-ötszáz ember volt, elég sok betegséggel. Ott külön tettek minket – még mindig nem dolgoztunk –, és másfél hét után elvittek a Szaloni lágerbe. Ez azt jelenti, hogy sós. A község, aminek a közelébe voltunk, az Horiacsi Klucs volt. Tehát a „Meleg Kulcs hely”. Itt felerészt magyarországiak voltunk, a többi erdélyi, felvidéki, ruszinszki meg

délvidéki. Itt egy útépítésen kezdtünk el dolgozni, mindennap reggel korántól délután négyig. Óriási meleg volt. Akik szakembernek mondták magukat, azok az út menti árkot bélelték fával. A többi földet talicskázott, követ hordott, satöbbi. Nagyon szépen lefogytunk, a munkahelyre gyalog kellett kimenni, a legtávolabbi munkahely kilenc és fél kilométerre volt, oda jártam még novemberben is. Annyira legyengültünk, hogy '46 tavaszára az ötszáz fős lágerben tizenketten voltunk még munkaképesek, negyvenhatan meghaltak addig, azt annyira lerongyolódtak az emberek, hogy ott úgy körülbelül négyszáz ember lett eltemetve. Első időben még koporsó készült, aztán már csak fűzfából róttunk össze valamit, a gödröt is egyre kevésbé mélyre ástuk...

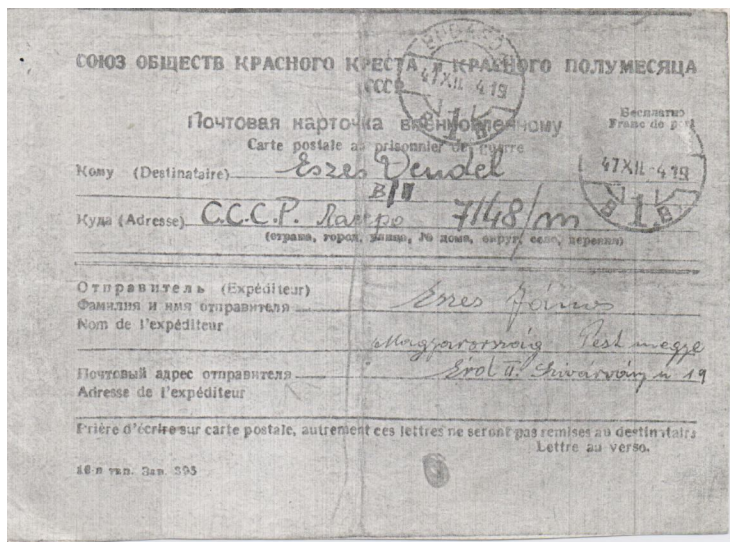
Tavaszra nekünk már csak az volt a dolgunk, hogy tűzifát teremtsünk elő. Volt, aki szappant evett, hogy hasmenést kapjon, pedig nem volt kórház vagy valami. A normáért hatvan dekagramm kenyeret kaptunk. A bátyám meg én nem dohányoztunk, és volt, aki a dohányért a cukrot is odaadta. Egy fél adag dohányért egy adag melaszt, annyi volt a napi adag. Volt, aki még a kenyerét is cigarettára cserélte. Aztán ahogy fogytunk, mindig betegeket hoztak, azt végül betegláger lett, és minket átvittek Kutaiszba – de ez nem a grúziai, ez az Észak-Kaukázusban van. Nyolcunkat vittek oda, ez egy ezerkétszázas láger volt, nagy faházak voltak. Ott kellett mindenféle szakemberek, ácsok, kőművesek satöbbi. De én inkább az erdőre mentem gerendát faragni, mert ott azért volt valami gyümölcs.

Itt dolgoztam '47. június 25-ig. Akkor elvitték haza az összes magyar hadifoglyot, kivéve azokat, akikkel valami probléma volt. Velem is volt probléma... nem voltam katona... Az én adatlapomon az volt, hogy „internirovanne”, tehát internált. Azt még elfelejtettem mondani, hogy az előző lágerből fokozatosan mentek haza az emberek. Először a ruszinszkóiak, még '45-ben, azt a súlyosan betegek '45. októberre, azt a jugoszlávok '46 végén, az erdélyieket is különválasztották, de nem vitték őket haza. Na, folytatom, '47. június 25-re hetvenegyen maradtunk abban a hatalmas lágerben, a többiek elmentek haza. Vagy negyvenen voltunk „internáltak”, a többi lopott, vagy valami más fegyelmi vétsége volt. Én elmentem az NKVD-s tiszthez, és: „Van neked szíved? Az én testvérem itt van, és együtt mennénk haza.” Azt mondja, azt meg tudom csinálni, hogy helyette te menj haza. Ha nem akarod, akkor fogd be a szád! Így azt én ott maradtam. Na, akkor minket átvittek a Kuracecébe. Onnan is hazaengedték a magyarokat, csak vagy negyvenen maradtak azok is. Volt ott még három kilométerre egy másik láger, aminek nagyon jó vezetősége volt: mi nagyon kopottak, elhanyagoltak voltunk, azok meg nagyon rendezettek. Azokat is áttelepítették ide, Kuracecére. Egy nagyon jó vezetőjük volt, Szalontai Lászlónak hívták, egy erdélyi tanító volt. Az nagyon jól kiharcolta az orosz tisztektől a normát, vagy ha volt valami ennivalónk, azt megfőzhesük a lágerben. Ott már nem volt erdőmunka, hanem olajkutak voltak, s az erdei úton szállítottak mindent. Ott hidat építettünk másfél hónapig. Aztán kerestek esztergályost. Ott Kuracece közelében volt egy traktorjavító üzem, oda kerültem. Ez '47 őszén volt, na attól szebb világ volt nekem. Ott az esztergagép rossz volt, de azonos típusú azzal, amivel én a MÁVAG-nál dolgoztam; egy Kerger típusú gép volt, s ennek én a veséjét is ismertem. Ezt jóvátételbe hozták, ledobták a vagonról – mer' úgy rakodtak ki, hogy két csövön csúszatták le a vagonból, azt ha elvesztette az egyensúlyát, leesett. Egy vadonatúj gép volt, tudtam, mi a baja, megjavítottam, azt attól azon dolgoztam. Mondták is, hogy „specialiszt” vagyok, egyébként mind azok voltunk, mert nagyon rosszul álltak az oroszok szakmai szempontból. Jellemző megint a lelketlen munkára, amit az oroszok csináltak, hogy mondta a mester, csináljak 3/16-os csavart. Én megcsináltam, odaadtam a

szerelőnek. Na, az jön vissza, káromkodik, szidja a magyart, és azt mondja, nem jó, nehezen megy bele. Én átmentem egy kulccsal, becsavartam, jó volt. Csak jön megint, hogy csináljam 3-4 tizeddel gyengébbre. Megcsináltam, mit gatyázok vele. Ezek kanadai traktorokhoz kellettek. Nagyon kíváncsi voltam, mér' kell neki vékonyabb csavar, és elmentem utána. Hát látom, ül – mint amikor a cigány foltozza a fazekat –, vót egy fatuskója, azon volt a láncvezető görgő, és fogta a csavart, rátette a lukra, kalapáccsal ráütött, és kész. Hát bementem: „Szása, sto tü gyélaes?” [Szása, mit csinálsz?] „Tyíise, tyíise, normáládá!” Maradj csöndbe, normát kell csinálni. Hát jellemző rájuk az ilyen szakmai intelligencia.

Másik ilyen jellemző dolog, hogy röpgyűlés van, és a Popov mester elmeséli: „Látjátok, itt van, ellenségünk volt ez az ember, és mégis hogy óvja a gépét.” Hát nálunk ez rendszeresítve volt odahaza, hogy vigyázzuk a gépet, hát így neveltek. De Oroszországban... Ez kellemetlen is volt nekem, mert féltékenyek is voltak rám. Azt el is felejtettem mondani, ott már fizetést is kaptam, százötven rubelt havonta.

A láger területén '48–'49 telén má' nem volt őrség. A magyarok ki-kimaradoztak, csak a kapunál szundikált egy ór. Bekiáltottam: „Eszes Vendel prisjoli!” Hát ennek [a szabad mozgásnak] meg kell hogy mondjam, volt olyan következménye is, hogy volt, akinek, mikor hazajött, kint útban volt a baba ottani asszonytól...

A szovjet Vöröskereszt és a Vörös Félhold levelezőlapja, melyet a foglyok üresen küldhettek haza, a válasz reményével.

1947. november 7. a NOSZF alakalmából rendezett staféta magyar csapata, saját maguk varrt ruhában. Középső sor jobbról a második Eszes Vendel.
(Eszes Vendel tulajdona)

Hogy pénzünk is volt már, tudtunk ezt-azt, például a szabókkal varrattunk kihajtos nyakú magyar ingeket meg egyebet. A pénzváltás előtt ötven rubelba került egy ilyen négy és fél kilós kockakenyér. Amikor azt devalválódott, akkor a tizedét érte már csak.

Csináltak az orosz cipészek ilyen román bocskort, és mi az erdőben találtunk még a németektől ott maradt gumiabroncsokat, azt mi eladtuk a cipészeknek jó pénzen. Egy vasámap elmentünk Sztolovajába, és mi úgy, mint odahaza szoktunk a vendéglőbe, beültünk, és kértünk négy „sztakan”⁹⁹ kubáni vörösbort. Jött a normás százados, azt mondta: „A, mágyári, kák gázájni!” Mint a gazdagok! Leülnek és boroznak! Hát, mondom, ez nálunk szokás, tessék jönni! Hoztam neki is két deciliter bort, azt leült közénk. Mert az orosz, az nem csinált ilyet, megitta egyedül a fél liter borát, berúgott, azt elment... Na, szóval így éltünk az utolsó öt-hat hónapban, és 1948. június 29-én új munkásruhát hoztak, és minden ruhát – még a magunk által készítettet is – le kellett adnunk. Na, azt ezzel az új kék ruhával jöttünk haza. A hátizsákban ajándékot is hoztunk, krémeket, ceruzákat, amit ott épp lehetett kapni. Marhavagonokkal jöttünk, kaja volt rendesen, csak néha szomjaztunk. Nekem még volt hatszáz rubelem, mert ugye akkor már kijártunk a lágerből, csináltunk széket, asztalt, azt eladtuk ennivalóért, pénzért a faluba. Szóval, aki nem dohányzott, tudott mellékest szerezni, az túlélte. De nagyon sokan meghaltak. Tudomásom szerint a mohilnai lágerbe’ több mint ötszázan, úgy négyszázan a szaloni lágerben, Kutaiszban már nem tudok halálesetről. Az első másfél évben hulltak el az emberek...

Most azok a lágerek, ahol mi voltunk, szép lassan feltöltődtek „zaklucsonniakkal”, ezek büntetett oroszok voltak, nyugatról visszakerült hadifoglyok átnevelésre, meg férfiak és nők együtt – kisgyerekeket láttam szaladgálni a dróton belül –, ez már ’48-ban volt. Mi már annyira szabadok voltunk akkor, tőlünk kértek szegények cigarettát – már én is hordtam magamnál, hogy meg tudjam kínálni őket.

Na, Erdélyen keresztül jöttünk haza, Gyergyószentmiklós [Gheorgheni, Románia] volt az első állomás, ahol megálltunk. Sose felejem el, ott találkoztam egy ottani szabóval, aki azt mondta: „Testvérek, ne feledkezzetek meg arról, hogy Erdélyben még magyarok élnek.” Azt Máramaroszigetre vittek, ott átadtak, onnan egy nemzeti színű levelezőlapot küldtünk haza, az hamarabb hazaért, mint mi. Debrecenben a lovassági laktanyában éjszakáztunk friss szalmán – csodálatos volt az az éjszaka mán –, és másnap húsz forintot és ezt a zárójelentést kaptuk. Gyorsvonattal jöttem el, nem vártam meg a hadifogolyvonatot. Így nem tudom, milyen volt a fogadtatás Pesten, de engem várt már a bátyám. Ugyhogy 1948. július 5-én este tizenegykor jöttem haza. Ahogy hazaértem, mentem a szénatartóhoz, támasztottam neki a létrát, mert még amikor bejöttek az oroszok, én egy damasztkendőben oda rejtettem a vagyonom. Volt egy kétszázhusz darabos ezüst kétpengős gyűjteményem, volt huszonöt Horthy ötpengősöm, egy nagyon jó karórám, a jegygyűrűm már meg volt, meg egy pecsétgyűrű. Szóval én mindig éltem a gyanúperrel, hogy kiforgathatják az embert mindenéből... Hát ennyit tudok mondani.

– *Volt önnek valamilyen előnye vagy hátránya abból, hogy fogságban volt?*

– Semmi, nem mondhatnám. Még a műszaki egyetemen jól is jött az orosztudásom. A nyugdíjba beszámítják. Csak hát ugye az a három és fél év... a semmiről kellett ’48-ban kezdeni. Apámat kuláknak tették, mert állítólag háromszáz aranykorona haszna volt egy évben. Írtam én azt a Rákosi-titkárságnak, de hiába... Azt az én keresetemből kellett őket is támogatnom.

Erről jut eszembe, sok csúnya dolgot láttam azért. Hát ugye az oroszok, amikor a kulákokat összeszedték, akiket ellenségnek tekintett Sztálin annak idején – összeszedték a

szülőket, és a gyermekeket odaadták egy másik családnak, akik direkt a szüleik gyűlöletére nevelték őket. Találkoztam '47-ben olyan emberrel, aki egész Távol-Keleten született, tizennégyezer kilométerre, és 1940 óta nem volt otthon... Szóval, egyáltalán olyan, hogy emberi jogok... Meg ha a faluból mentünk ki, ott volt egy sorompó két emberrel. Hát, ha én itthon el akartam menni Etyekre búcsúba, akkor elmentem. Ezeknek meg papír kellett...

Még a Szalontairól kell beszélni, az egy olyan szervezőképes ember volt, olyan sok mindent hozott mozgásba, hogy egy önálló Magyarország volt a drótkerítésen belül. Volt éneklés, színjátszó csoport, röplabdacsapat. Az orosz tisztek is eljöttek a kultúrelőadásainkra, mert azoknak se volt ám semmi, nekik is büntetés volt ott lenni. Szóval nem volt elég a betéví meg a kalória... más is kellett. Meg hát az első időben a magyarok nagyon el voltak ám nyomva, egy magyar nem került ételhez, még fűtőnek se. Hát a belső lágerparancsnokság, az ruszinokból állt össze. Olyan másfél méteres, huszonöt centiméter vastag botokkal irányították a fegyelmet, de az néha puffant is ám... Volt, hogy vasárnap fáradt volt mindenki, haza szeretett volna repülni gondolatban – s akkor bejöttek a husánggal, mer' tíz ember kellett vizet hordani. Senki nem mozdult, gondolhatod, eltárgálták ám akkor a népet. Szóval ilyesmi is volt, csak ezek most már nem hangzanak el, meg én se mondom, mer' nem azt látom, hogy ez volt a túlzott jellemző – ez is volt. Olyan férgek között voltunk, hogy négy és fél kilós kenyeret belülről kirágott a patkány... meg a sok tetű. Egyszer a barakkban feküdtem, azt a kis ablakon besütött a nap – ilyen félig földbe ásott, százszemélyes barakkok voltak –, megláttam egy patkányt. Nem ijedt meg tőlem, úgy két méterre lehetett, rásütött a nap, és lehetett látni, hogy benne állnak százával a bolhák. Minden betegségnek a csírája ott volt közöttünk. Katasztrófa volt.

Azt fokozottan jobb lett. Megengedték, hogy ilyen istentiszteletfélét csináljunk, azt volt antifasiszta tanfolyam – magyar százados tartotta, képzelheted, milyen meggyőző lehetett. Volt olyan, annyira összejött az oroszokkal, hogy kint akart maradni. De nem lehetett, a poltiszt azt mondta neki, menjen haza, és utána kérvényezze a visszajövetelt. Azt hogy kérte-e, azt már nem tudom.

Na, most én arra gondolok, hogy én nem voltam hadifogoly, én nem voltam katona. Tehát a nemzetközi szabályok szerint engem nem lehet mint hadifoglyot kezelni. Sajnos a pápiromon nincsen rajta. Felmerül a kérdés, ezeknek az embereknek nem jár semmi ellenszolgáltatás, akiket az ágyból vittek el, nem kellene ezeket esetleg rehabilitálni?

Az interjúkat Dudás László készítette 1989 tavaszán

Jegyzetek

¹ GULAG: az orosz Javító Munkatáborok Főigazgatósága kifejezés rövidítése alatt a sztálini Szovjetunió egészét behálózó munkatáborrendszert értjük

² oral history (angol): elbeszélte történelem

³ málenkij robot (orosz): kicsi munka

⁴ Davaj, davaj! (orosz): Gyerünk, gyerünk!

⁵ A Magyar Népjóléti Minisztérium Hadifogoly-gondozó Kirendeltsége által kiállított Igazolvány, Eszes Vendel közlése

-
- ⁶ Dudás Margit közlése
- ⁷ Stark Tamás: „Hová lett kétszázezer ember?” In: Magyar Nemzet, 1989. április 29., 9.
- ⁸ Fehér Könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről (továbbiakban Fehér Könyv). Szerk.: Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifogolyszolgálat a Hungária közreműködésével, Hungária kiadás, Bad Wörishofen, 1950. 18. A kiadvány hitelességét alátámasztja, hogy a Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó adatait használta föl.
- ⁹ Fehér Könyv. 22.
- ¹⁰ Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó (továbbiakban M.H.H.H.) 1948. július 16. 3.
- ¹¹ M.H.H.H. 1948. július 21. 3.
- ¹² M.H.H.H. 1947. november 15. 1.
- ¹³ Szabad Nép. 1948. május 1. (Fehér Könyv alapján)
- ¹⁴ M.H.H.H. 1948. szeptember 11. (Fehér Könyv alapján)
- ¹⁵ Szabadság. 1947. március 6. (Fehér Könyv alapján)
- ¹⁶ Kovács Imre (1913–1980): író, politikus, 1947-ig a Nemzeti Parasztpárt elnökhelyettese
- ¹⁷ Kovács Imre: Magyarország megszállása, Vörösváry Public, Torontó, 1979. 226–227.
- ¹⁸ Fehér Könyv. 28.
- ¹⁹ Fehér Könyv. 29.
- ²⁰ M.H.H.H. 1948. október 30. 1.
- ²¹ M.H.H.H. 1947. június 14. 2.
- ²² M.H.H.H. 1947. július 5. 4.
- ²³ M.H.H.H. 1947. június 7. 1.
- ²⁴ Fehér Könyv. 46.
- ²⁵ Fehér Könyv. 43–44.
- ²⁶ ápoló
- ²⁷ M.H.H.H. 1947. április 26. 2.
- ²⁸ Fehér Könyv. 47.
- ²⁹ Fehér Könyv. 46.
- ³⁰ M.H.H.H. 1946. április 29.
- ³¹ Fehér Könyv. 35.
- ³² M.H.H.H. 1947. április 19. 9.
- ³³ Fehér Könyv. 48.
- ³⁴ Fehér Könyv. 33.
- ³⁵ Fehér Könyv. 33.
- ³⁶ Stark Tamás: i. m.
- ³⁷ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár(továbbiakban PIL), SZDP iratok 283. fond. 16. csop. 381. ő. e./31–32.
- ³⁸ SS: Schutzstaffel (Védőosztag), a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt katonai és védelmi szervezete; SA: Sturmabteilung (Rohamosztig), a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt paramilitáris szervezete; SD: Sicherheitsdienst, hírszerzőszolgálat a Harmadik Birodalomban; Gestapo: Geheime Staatspolizei (Titkos államrendőrség), a Harmadik Birodalom politikai titkosrendőrsége
- ³⁹ Magyar–szovjet kapcsolatok 1945–48. Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma 102.
- ⁴⁰ PIL, SZDP iratok 283. fond. 16. csop. 381. ő. e./10.
- ⁴¹ Fehér Könyv. 48.
- ⁴² Magyar Békeszerződés, előszó: Kovács István 11., Északi Vártán. 94. sz. Södertalje (Svédország), 1982.
- ⁴³ Szekfű Gyula (1883–1955): történész, publicista, egyetemi tanár, az MTA tagja
- ⁴⁴ M.H.H.H. 1947. május 3. 1.
- ⁴⁵ M.H.H.H. 1947. május 3. 2.
- ⁴⁶ Magyar–szovjet kapcsolatok 1945–48. A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma, 197.
- ⁴⁷ M.H.H.H. 1947. augusztus 30. 2.
- ⁴⁸ M.H.H.H. 1947. augusztus 17. 1.
- ⁴⁹ AZ 1947-es, kékcédulás választásokon az MKP az 1-es listán szerepelt

-
- ⁵⁰ M.H.H.H. 1947. augusztus 2. 1. Egyébként valóban megkísérel az USA felállítani idegenlégiót (Volunteer Freedom Corps) Henry Cabot Lodge republikánus szenátor javaslatára, de csak 1950 után. Stark Tamás feltételezése szerint az önként nyugaton maradó körülbelül százezer emberből került ki az 1952-ben Indokínában harcoló mintegy húszezer magyar idegenlégiós
- ⁵¹ Újhelyi Szilárd (1915–1996): jogi végzettségű politikus, művelődéspolitikus, szerkesztő
- ⁵² Bíró Zoltán (1904–2006) Rákosi Máttyás testvére. 1925-től a Szovjetunióban élt. 1935-ben a moszkvai Repülőipari Intézetben repülőgép-gépészmérnöki oklevelet szerzett
- ⁵³ Stark Tamás: i. m.
- ⁵⁴ Magyar Békeszerződés. i. m. 11.
- ⁵⁵ PIL SZDP iratok 283. fond. 12. csop. 138. ő. e./8.
- ⁵⁶ PIL SZDP iratok 283. fond. 12. csop. 138. ő. e./8.
- ⁵⁷ PIL SZDP iratok 283. fond. 12. csop. 119. ő. e./23.
- ⁵⁸ Kéthly Anna (1889–1976): magyar szociáldemokrata politikus, az Országgyűlés második női képviselője, 1922-től 1948-ig parlamenti képviselő. Az 1956-os forradalom idején újjáalakult Magyarországi Szociáldemokrata Párt elnöke és a Harmadik Nagy Imre-kormány államminisztere
- ⁵⁹ PIL SZDP iratok 283. fond. 12. csop. 93. ő. e./70.
- ⁶⁰ PIL FKGP iratok 287. fond. 12. csop. 4. ő. e/11.
- ⁶¹ Gábor Áron (1911–1982): magyar újságíró, író. 1933 és 1944 között a 8 Órai Újság és A reggel munkatársa volt. 1945-ben a Magyar hadi tudósító a Sztálin-vonalon túl (1941) című riportkötetért a szovjet hatóságok Szibériába száműzték. 1960-ban tért vissza Magyarországra; az Ország-Világ főmunkatársa, az Országos Erdészeti Főigazgatóság sajtófőnöke lett. 1965-ben az NSZK-ba költözött. Szibériai Trilógia című regénysorozatában a GULAG-on töltött évek szenvedéseiről számolt be. A mű több nyelven megjelent, Budapesten 1992-ben adták ki. Túlélés című kötete az 1960 és 1965 közötti budapesti évek krónikája
- ⁶² Fontos megjegyezni: Máthé Dezső csak 1954-től élt Érden
- ⁶³ PIL MKP iratok 274. fond. 16. csop. 104. ő.e/51.
- ⁶⁴ Focșani, magyar neve Foksány. Város Romániában, Moldva, Vrancea megye székhelye
- ⁶⁵ Máthé Dezső: Községem 25 éve. Erd, 1970.
- ⁶⁶ PIL MKP iratok 274. fond. 16. csop. 104. ő. e./67.
- ⁶⁷ PIL MKP iratok 274. fond. 16. csop. 104. ő. e./74.
- ⁶⁸ Szentirmay János: Községi bíró, a szovjet csapatok bevonulása után, 1945. június 7-30. között az É. N. B. elnöke volt
- ⁶⁹ Máthé Dezső: i. m. 48.
- ⁷⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (továbbiakban MNLPML) XVII. 57.21. Érdi Nemzeti Bizottság b., iratok 1945./18.
- ⁷¹ MNLPML XVII. 57.21. Érd Nagyközség Nemzeti Bizottsága a., jegyzőkönyv 1945./25.
- ⁷² Fejér Megyei Történeti Évkönyv 16. Székesfehérvár, 1985. Községtörténeti tanulmányok, Záborszky Miklós: Érd. 238.
- ⁷³ Magyar–szovjet kapcsolatok 1945–48. A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma, 17.
- ⁷⁴ Ravasz István: Budapest ostroma (magyar nyelven). Magyarország a XX. században. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996–2000.
- ⁷⁵ Gosztanyi Péter: Magyarország a II. világháborúban I. Herp, München, 1984. 184.
- ⁷⁶ Gosztanyi Péter: i. m. 183–184.
- ⁷⁷ Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Corvina Kiadó, Budapest, 2001.
- ⁷⁸ Veress D. Csaba: A Dunántúl hadikronikája 1944–45. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1981.
- ⁷⁹ Liptai Ervin (szerk.): Hősök. A Szovjetunió hősei a magyarországi felszabadító harcokban 1944–1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1981. 191.
- ⁸⁰ Liptai Ervin (szerk.): i. m. 119.
- ⁸¹ Ilja Afanaszjevics Osztapenko: Budapest ostrománál agyonlőtt szovjet katonatiszt. Szobra az egyik jelképe volt a felszabadító, hős szovjet katonáknak.
- ⁸² Pokornyi Alajos az interjú készítése után talán egy évvel elmondta, szándékosan túlozta el az elhurcoltak létszámát, mert, mint mondta: „kíváncsi voltam, mer-e szólani valaki” – D. L.
- ⁸³ matura: vizsga

-
- ⁸⁴ id. Dudás Lajos
⁸⁵ Dombász térség, Kelet-Ukrajna
⁸⁶ cufusz: ráadás, repeta
⁸⁷ nincs köll: nincs mód, lehetőség
⁸⁸ Kis-Oroszország: Oroszország délnyugati része, a cári közigazgatás idején Kijev, Harkov, Csernigov és Poltava kormányzóságok gyűjtőneve
⁸⁹ lieutenant/лейтенант: hadnagy
⁹⁰ ma Szabadság híd
⁹¹ ma Móricz Zsigmond körtér
⁹² Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testülete
⁹³ Te pap vagy?
⁹⁴ itt: községi előljáró, vezető
⁹⁵ A munkatáborokban is normában dolgoztatták a foglyokat. A magasabb százalékot teljesítők általában jobb ellátásban részesültek.
⁹⁶ davaj, davaj: mozgás, gyerünk
⁹⁷ gyorsan
⁹⁸ Mohilna
⁹⁹ sztakan: hagyományos orosz üveg teáspohár, gyakran mives fémhengerben

Irodalom

- Fehér Könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. Szerk.: Magyar Harcosok Bajtársi Községe Hadifogollyszolgálat a Hungária közreműködésével, Hungária kiadás, Bad Wörishofen, 1950.
- Fejér Megyei Történeti Évkönyv 16. Székesfehérvár, 1985.
- Gosztonyi Péter: Magyarország a II. világháborúban I. Herp, München, 1984.
- Liptai Ervin (szerk.): Hősök. A Szovjetunió hősei a magyarországi felszabadító harcokban 1944–1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1981.
- Kovács Imre: Magyarország megszállása. Torontó, Vörösváry Public, 1979.
- Magyar Békesszerződés, előszó: Kovárczy István, Északi Vártán, Södertalje (Svédország), 1982.
- Magyarország a XX. században, Babits Kiadó, Szekszárd, 1996–2000.
- Magyar–szovjet kapcsolatok 1945–48. A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma
- Máthé Dezső: Községem 25 éve. Érd, 1970.
- Stark Tamás: „Hová lett kétszáz ezer ember?” Magyar Nemzet, 1989. április 29., 9.
- Stark Tamás: Magyarország II. világháborús embervesztesége. Társadalom- és művelődéspolitikai tanulmányok/3. Budapest, MTA Történelemtudományi Intézet, 1989.
- Stark Tamás: Meghalt, eltűnt, fogságba esett. Magyarország II. világháborús katonai és polgári embervesztesége. Budapest, Történelmi Szemle, 1985./1.
- Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Corvina Kiadó, Budapest, 2001.
- Veress D. Csaba: A Dunántúl hadikronikája 1944–45. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1981.
- Zielbauer György: Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága (1945–1948). Budapest, Történelmi Szemle, 1989./3–4.